

Filozofická fakulta Univerzity Palackého

Katedra slavistiky

Dialektismy v tvorbě Mariji Matios. Překladatelská analýza
vybraných děl

Dialect in creating Marija Matios. Translation analysis
selected works.

Діалектизми у творчості Марії Матіос. Перекладацький
аналіз вибраних творів

Vypracovala: Bc. Lucie Doleželová

Vedoucí práce: Mgr. Radana Merzová, Ph.D.

2013

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny.

V Olomouci dne 23.6.2013

podpis

Chtěla bych tímto poděkovat především vedoucí práce Mgr. Radaně Merzové, Ph.D. za její odborné rady a kontroly, skvělé nápady, za čas, který mi věnovala a za její neskutečnou trpělivost.

OBSAH

1. ÚVOD.....	3
2. TEORETICKÁ ČÁST	5
2.1. Vymezení pojmů z oboru translologie.....	5
2.1.1. Překlad	5
2.1.2. Adekvátnost překladu	6
2.1.3. Překlad doslovný, věrný a volný	7
2.2. Maria Matios (nar. 19. 12. 1959).....	7
2.2.1. Autobiografické údaje	8
2.2.3. Charakteristika tvorby	9
2.2.4. Jazyk děl	12
2.2.5. Charakteristika analyzovaných děl Jurjana i Dovhopol a Vstavajte, mamko	14
2.3. Dialektologie a dialekty	15
2.3.1. Dialektologie.....	15
2.3.2. Dialekty.....	16
2.3.2.1. Ukrajinská a česká nářečí	18
2.3.2.2. Dialektismy v současné umělecké literatuře.....	18
2.3.2.3. Ukrajinské dialektismy v současné umělecké literatuře	19
2.3.2.4. Huculismy v ukrajinské literatuře.....	20
2.3.2.5. České dialektismy v současné umělecké literatuře.....	21
2.3.3. Jak překládat dialektismy?.....	21
3. PRAKTICKÁ ČÁST	25
3.1. Huculské nářečí	25
3.2. Praktické možnosti překladu.....	26
3.3. Jurjana i Dovhopol.....	28
3.3.1. Překlad obecně českými prvky	33
3.3.2. Překlad spisovný	36
3.3.3. Shrnutí překladů.....	38
3.4. Vstavajte, mamko	38
3.4.1. Výskyt dialektismů	45
3.4.2. Funkce dialektismů.....	45
3.4.3. Etnografické dialektismy a jejich překlad	47
3.4.4. Překlad v praxi	50

3.4.5. Rozdíl mezi naším překladem a překladem z <i>Expres Ukrajina</i>	56
4. Závěr	61
5. RESUMÉ	63
6. Literatura.....	69

1. ÚVOD

Práce se zaměřuje na problematiku překladu dialektismů, konkrétně tedy ukrajinských dialektismů do češtiny v díle konkrétního autora. Hlavní inspirací pro vznik této práce byla komparatistika překladu a originálu povídky ukrajinské autorky Mariji Matios (nutno podotknout, že zatím jediného překladu z tvorby této autorky do češtiny), jejímž charakteristickým rysem je právě časté užívání dialektů. Cílem práce je analyzovat dialektismy dvou povídek Mariji Matios, debutu *Jurjana i Dovhopol* a *Vstavajte, mamko* a na základě rozboru dialektických prvků najít jejich adekvátní překlad, pokud zjistíme, že je zapotřebí dialektismy překládat.

Při analýze dialektických prvků vybraných děl Mariji Matios si budeme všimnout několika základních aspektů: v první řadě to bude frekvence užívání dialektů Mariji Matios, dále se zaměříme na klasifikaci dialektismů a určení, zda se jedná o prvky funkční, s důrazem na „falešnost“ některých slov (touto falešností myslíme slova, kterých si překladatel ani nevšimne a přitom se jedná o dialektismus, respektive přeloží je jako spisovné), neposledním námi zkoumaným předmětem bude adekvátnost překladu a problémy, které s překladem nastávají.

Práce bude tradičně rozdělena na dvě základní části: teoretickou a praktickou. Teoretická část bude věnována jednak teorii překladu (velmi zhruba a jen postupy a termíny týkající se práce): co je to překlad, jaké existují typy překladů, otázka adekvátnosti překladu, dialektologii, s čímž souvisí jednak vztah dialektismů a současné prózy, a také s tím související názory na překlad dialektismů, které budou do práce také zahrnuty. Velká část bude pak věnována i tvorbě Mariji Matios a autorce samotné. Důvod je prostý, aby byl čtenář dobře obeznámen s tvorbou této významné současné ukrajinské spisovatelky.

Pilíři praktické části budou: analýza dialektismů (zaměřená na huculismy), jejich klasifikace (dialektismy lexikální, fonetické, morfologické, popř. sémantické) a funkce, pokus o adekvátní překlad do češtiny ve vybraných dílech. Překlad bude věnován jednak vybraným částem povídky *Jurjana i Dovhopol*, a jednak celé povídce *Vstavajte, mamko*.

Klademe si několik cílů práce: 1) seznámit čtenáře s tvorbou současné, velmi významné, ukrajinské spisovatelky Mariji Matios. 2) Přiblížit čtenáři problematiku překladu, především problematiku překladu dialektismů pomocí komparatistické metody. 3) Předložit čtenáři adekvátní překlad povídky Mariji Matios se zaměřením na

dialektismy a reálie. Chtěli bychom odpovědět na otázku, zda je potřeba překládat dialekty v tvorbě Mariji Matios. Pokud ano, pokusíme se o adekvátní překlad, který je zároveň posledním cílem práce.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1. Vymezení pojmů z oboru translatologie

Ještě než jsme se začali vůbec zabývat analýzou a překladem jednotlivých dialektismů v tvorbě Mariji Matios, bylo potřeba orientovat se také v jednotlivých teoriích a postupech překladu a dodržovat určitá pravidla s překládáním spojená. Nechceme vás těmito teoretickými zákonitostmi zatěžovat (ostatně ohledně teorie překladu existují velice dobré knihy shrnující problematiku překladu, nebo její dílčí části. Jsou to především: *Umění překladu* (1963) Jiřího Levého, *Teória umeleckého prekladu* (1975) Antona Popoviče, *Překládání a čeština* (1994) Zlaty Kufnerové a kolektivu, *Překladatelské miniatury* (1995) Milana Hrdličky či *Překlad a překládání* (2010) Dagmar Knittlové a kolektivu. Avšak je potřeba alespoň některé postupy a termíny, kterých v práci využíváme a metodicky se jich držíme, vysvětlit.

2.1.1. Překlad

O teorii překladu se mluví již od minulého století, kdy však měla převážně empirický charakter (jednotlivé práce spíše zobecňovaly překladatelskou zkušenost). Překlady tohoto období byly podrobovány převážně literárně estetickému zájmu. Teoretickou povahu nabývají práce až počátkem 20. století. V druhé polovině 20. století začíná postupně získávat na vážnosti druhý přístup k překladům, a to přístup lingvistický. První lingvisticky orientované práce vznikaly ale již v 30. letech 20. století. V obecné teorii překladu se tak v 2. polovině 20. století ustalují dvě linie: literárněvědná a lingvistická. O těchto dvou přístupech se dočtete především v knihách *Umění překladu* nebo *Překládání a čeština*. Lingvistický překlad, zaměřující se na charakteristiku výchozího a cílového jazyka, porovnávání rozdílů mezi nimi a zkoumání podmínek pro jazykovou výměnu textu originálu do překladatelské podoby, bude tvořit jeden pohled výzkumu. Druhý bude vycházet ze zapojení jazykových prostředků do celkového uměleckého působení díla.

V teorii překladu dnes zaujímá čelné místo funkční princip: je považován za základní princip překladu. Smyslem funkčního principu je použití takových jazykových prostředků (ať stejných či jiných), aby plnily stejnou funkci, a to (pokud možno) po všech stránkách: významové, věcné, konotační a pragmatické. Tímto principem se v naší práci budeme řídit i my.

2.1.2. Adekvátnost překladu

Úzce souvisí s termíny: překladem volným, doslovným a přesným. Adekvátností překladu se rozumí „funkční rovnocennost prvků originálu překladu, v níž se prvky originálu nahrazují v překladu tak, aby při invariantní shodě významů směřovaly k výrazové identitě... existují rozdíly mezi strukturou východiskového a cílového jazyka a ty vyvolávají nutnost posunů na jazykové a tematické rovině překladu (stylistické posuny).“¹ Někdy se také mluví o tzv. ekvivalentnosti překladu (ekvivalenci jazykové, stylistické apod.). Otázka ekvivalentnosti překladu dlouhou dobu představovala jeden z nejhlavnějších překladatelských problémů. Naprostá ekvivalentnost překladu je, vzhledem k různosti dorozumívacích soustav přirozených jazyků a jejich vazeb s prostředím, prakticky vyloučena, nejen v uměleckých textech. Proto se striktní pojetí ekvivalence v průběhu vývoje opouští a pracuje se v teorii uměleckého překladu s méně striktním pojmem adekvátnosti.²

Adekvátní překlad musí splňovat řadu požadavků. Aby bylo možné hodnotit překlad jako zdařilý, měl by být receptorem výsledného textu v cílovém jazyce vnímán, jako by se jednalo o původní dílo vytvořené v daném jazyce, neměl by být vnímán jako překlad. Takový překlad musí splňovat určitá kritéria:

- V cílovém jazyce působí zcela přirozeně.
- Má v cílovém jazyce totožný význam a působí stejně na adresáta tak, jako jeho předloha v jazyce výchozím.
- Zachovává dynamiku původního projevu.³

Na základě formy a významu překládaného textu se rozlišují dva hlavní typy překladu:

1) překlady orientované na formu, v souvislosti s kterými lze mluvit o formální ekvivalenci (tzv. sémantický překlad) = největší možná shoda formy a obsahu výchozího textu a textu cílového,

¹ HRDLIČKA, Milan. *Translatologický slovník*. Praha: Jednota tlumočnicků a překladatelů, 1998, s. 5.

² HRDLIČKA, Milan. *Translatologický slovník*. Praha: Jednota tlumočnicků a překladatelů, 1998, s. 10.

³ KUFNEROVÁ, Zlata. *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s.14.

2) překlady orientované na význam, u kterých lze hovořit o dynamické ekvivalenci (tzv. komunikativní překlad) = prvotní je snaha o dosažení stejného účinku na adresáta cílového textu, tento přístup se v současné době uplatňuje stále více.

2.1.3. Překlad doslovný, věrný a volný

- a) Překlad doslovný: představuje první fázi překladatelského procesu – analýzu, po níž následuje syntéza v cílovém jazyce. Lze jej uplatnit při překládání jednotlivých slov, nikoli v kontextu. Cílový text, ve kterém by byl uplatněn doslovný překlad, by byl nepochopitelný, nebo přinejmenším komický.
- b) Překlad přesný: je potřeba ho odlišovat od překladu doslovného. Tento typ překladu důsledně reprodukuje určitou stránku díla. V cílovém jazyce nacházíme přesné ekvivalenty k prvkům v jazyce výchozím.
- c) Překlad volný: klade důraz na obecné, zachovává obecný obsah a formu. „...za národní a dobovou specifičnost originálu dosazuje národní a dobovou specifičnost oblasti, do níž se překlad uvádí“⁴. Může vést ve svém extrému k lokalizaci a k aktualizaci. Používá se u idiomů, frazeologismů a reálií, které nemůžeme přeložit doslova, protože by nedávaly smysl.

2.2. Maria Matios (nar. 19. 12. 1959)

O tvorbě jedné z nejúspěšnějších a nejzajímavějších současných ukrajinských spisovatelek nebylo v české literatuře napsáno mnoho. Několik informací najdeme na internetových stránkách iliteratura.cz. Bohužel ani překladů z tvorby autorky není mnoho. Jedna povídka autorky *Mamko, vstávej* byla zařazena do knihy *Expres Ukrajina: Antologie současné ukrajinské povídky*. Jiného překladu do češtiny se zatím tvorba autorky nedočkala. Z těch důvodů budou dále zmíněny jak autobiografické údaje autorky, tak i analýza její tvorby.

⁴ HRDLIČKA, Milan. *Translatologický slovník*. Praha: Jednota tlumočnicků a překladatelů, 1998, s. 46.

2.2.1. Autobiografické údaje

Maria Matios patří k neznámějším současným ukrajinským autorům. Všestranně nadaná autorka se narodila v Roztokách (na Bukovině), v rodině Huculů⁵, v Putulském okrese Černivecké oblasti. Právě rodná oblast se stala největším zdrojem inspirace autorky. O Marii Matios se v mnoha časopisech a kulturních denících zmiňují jako o nejvýraznější, nejproduktivnější a nejzajímavější současné ukrajinské autorce. Tak jako většina současných ukrajinských autorů, vstoupila i Maria Matios na pole literatury poezí, respektive první kroky její tvorby jsou provázeny básnickými sbírkami:

- *Z travy i lystja* (Z trávy a listí), 1982.
- *Vohoň žyvyci* (Oheň pryskyřice), 1986.
- *Sad neterpinnja* (Sad nedočkavosti), 1994.
- *Žinočyj arkan u sadu neterpinnja* (Ženský arkán v sadunedočkavosti), 2007.

První básně zveřejnila již v patnácti letech. Debutovala však až roku 1992 v časopise *Kyjev* novelou *Jurjana a Dovhopol*. V současné době se autorka věnuje převážně próze, její romány byly mnohokrát ceněny, ale i kritizovány. Magnum opus její tvorby představuje povídka *Solodka Darusja* (2004) (Sladká Darusja). Do dnešního dne vydala Marija Matios přes 15 prozaických děl. Mezi neznámější patří:

- *Nacija* (Národ), 2001.
- *Majže nikoly ne navpaky* (Téměř nikdy to nebývá jinak), 2007.
- *Moskalycja; Mama Marycja – manželka Chrystofora Kolumba* (Moskalka; Matka Marie – manželka Kryštofa Kolumba), 2008.
- *Čotyry pory žyttja* (Čtyři období života), 2009.
- *Armahedon uže vidbuvsja* (Armagedon nastal), 2011.

Nejskandálnějším dílem, které vyvolalo pohoršení především ve vyšších politických kruzích, je soubor povídek *Vyrvani storinky z avtobiohrafii* (2010) (Vytržené stránky z autobiografie). Za svá díla získala řadu ocenění, např. 2005 Laureát Národní ceny Ukrajiny Tarase Ševčenka (za román *Sladká Darusja*), 2008 *Knihy roku Moskalka*. *Máma Maricja – manželka Kryštofa Kolumba* a stejná kniha byla v roce 2009 na V. Kyjevském mezinárodním knižním veletrhu nominovaná na „bestseller“.

⁵Huculové – východoslovanské etnikum obývající svahy Karpat na rumunsko-ukrajinském pomezí.

Vystudovala Filozofickou fakultu na Černivecké univerzitě. Téměř deset let se věnovala žurnalistice. Byla jedním ze zakladatelů naučně-literárního Bukovynského časopisu. Roku 2011 byla členkou literárního konkurzu *June slovo* (Mladé slovo).

Její knihy jsou přeloženy do několika jazyků: srbštiny, rumunštiny, ruštiny, polštiny, chorvatštiny, běloruštiny, japonštiny, čínštiny. Bohužel, kromě jediné povídky přeložené a otištěné v antologii současné ukrajinské povídky *Expres Ukrajina – Vstávejte, mamko*, překlady do češtiny zatím stále chybí.

V současnosti žije v Kyjevě. Je provdaná a má syna.

2.2.3. Charakteristika tvorby

Doménu tvorby Mariji Matios tvoří próza, která je hojně zastoupena především povídkami a novelami. Tvorba Mariji Matios bývá kritiky charakterizována různě: jako postmoderní, ženská (je nutné si uvědomit, že se v tomto případě nejedná o pokleslé čtivo pro ženy, ale kvalitní literaturu zabývající se otázkami ženy, jejího pohledu na svět, jejích problémů a její psychologie. Nejedná se o brakovou literaturu, ale literaturu kvalitní, nazírající svět, problémy a vztahy v něm očima a srdcem ženy), pseudotradiční, existencialistická, autobiografická (ukrajinská autobiografická próza je doprovodným rysem současné ukrajinské prózy, v případě Matios nacházíme rysy této prózy například v dílech *Ščodennyk stračenoji* a *Vyrvani storinky v avtobiohrafii*). Nejčastěji však bývá Matios charakterizována jako představitelka současné ukrajinské ženské prózy, která ve feministickém kontextu hloubá nad problémy lidského bytí, a to ze dvou hledisek: z hlediska vztahu ženy a muže, nebo z pohledu vztahů jednotlivce a společnosti. Kritiky bývá autorka často titulována atributy „Stefanyk v sukni“⁶ či „přední dáma ukrajinské literatury“.

Při hodnocení díla Mariji Matios si ale rozhodně nevystačíme jen s jednou z výše uvedených charakteristik. Jednotlivé postupy a směry se v textech navzájem prolínají.

Mezi typické znaky se na předním místě řadí především ironie, intelektuálnost, koláž, psychologismus a princip hry. Z rysů postmoderny pak vyniká důraz na národní složku a důraz na sexuální aspekt, tzv. kult těla. Avšak nejedná se zde, jako v případě jiných postmoderních autorů, o pouhou možnost zobrazování sexuálních scén, které byly

⁶ Marija Matios "Solodka Darusja". [online]. [cit. 2013-03-18]. Dostupné z: <http://kselezen.com/afisha/knigofobam/mariya-matios-solodka-darusya.html>.

ještě donedávna v ukrajinské literatuře tabu. Sexuální kontext je zde především prostředkem, ne-li motivem jednání postav z jedné strany (*Majže nikoly ne navpaky*) a ze strany druhé odkazuje k sepětí člověka s přírodou. Sex jako takový, je pro člověka potřebou, a tudíž je i zcela normální a přirozený, a tak jej i autorka ve svých dílech zobrazuje. V tvorbě Mariji Matios je však třeba rozlišovat sex a lásku. Opravdová láska, nikoli tělesná, ale duševní, naplňuje člověka štěstím, kdežto tělesná láska je většinou synonymem pro hřích a protagonista, který jí podlehne, umírá, nebo je přinejmenším nešťastný.

Mezi základní rysy její tvorby neodmyslitelně patří i zájem o národní folklor a historii ukrajinského národu. Typický je i obecně-národní kontext – autorka objasňuje historické události skrze prizma života obyčejných vesničanů, nejčastěji Huculů. Matios umně komponuje do svých příběhů historická fakta a jejich odraz v životě obyvatel své rodné Bukoviny. Například v povídce *Moskalycja* ukazuje střídání vlád na západní Ukrajině (Rumuni, Sověti, Maďaři) a s tím spojené praktické dopady v podobě platnosti té které měny na obyvatele vesnice.

V její tvorbě se nachází nespočet aluzí na konkrétní mytologické syžety, folklorní obrazy, na pověry (ve smyslu pohanských zvyků a tradic). Její lidé žijí v těsné blízkosti s „jiným“ světem, plným mytologických bytostí (lesní duchové, vědmy, zmije,...). Tento svět, kde jsou ostré hranice mezi dobrým a zlým, černým a bílým, pak stojí v protikladu k reálnému světu, kde tyto protiklady v podání Matios zanikají, světu kde hlavním mottem je prospěchářství, ziskuchtivost, závist, chamtivost. To vše existuje vedle sebe: červený kaviár, televize, džíny značky „Boss“, lesní duchové, koně proměnění v ďábelské bytosti a jiné postavy, kterými byly odedávna prosyceny ukrajinské lesy a vědomí lidí.⁷ Na hranici těchto dvou světů se pak ocitají (většinou po tragické události) její postavy – převážně ženy. Matios se ve svých dílech zaměřuje především na jednotlivce, na jeho roli a existenci ve společnosti. Tyto vzájemné vztahy jsou nazírány a čtenáři zprostředkovány z různých úhlů a skrze rozdílné vztahy, na jejichž základě lze autorčinu tvorbu pomyslně rozdělit do dvou linií. První linii by tvořila díla, v jejichž jádru stojí především vztah ženy a muže; hlavními protagonisty zde bývají láska, smrt, hřích. Nejlépe tato díla charakterizuje věta samotné autorky: „...čeho všeho je schopno

⁷*Folklorni motyvy u tvorčosti Mariji Matios*. [online]. [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://gufner.net/literatura/585-folklorn-motivi-u-tvorcest-maryi-matos.html>.

lidské srdce zasažené láskou a nenávisť, radostí a žárlivostí...“⁸ Do této linie bychom pak řadili román v novelách *Majže nikoly ne navpaky*, *Žyttja korotke*, *Ščodennyk stračenoji*, aj.

Druhou linii tvorby by tvořily knihy zabývající se vztahem jednotlivce a společnosti. I zde bývají častými protagonisty hřích, smrt, ale hlavní postavou je společnost a její střet s člověkem usilujícím o štěstí ve společnosti. Láska zde nehraje tak důležitou roli jako v předchozí linii. V popředí stojí charakter a osobnost postavy. K této linii patří již díla *Mama Marycja – družyna Chrystofora Kolumba*, *Moskalycja*, *Jurjana i Dovhopol*, *Solodka Darusja*, aj.

Podle slov S. Filonenko „prakticky pro všechny hrdinky ženské prózy je vlastní vnitřní disharmonie, zápas mezi „novou“ a „patriarchální“ ženou, mezi přáním být silnou a slabou, mezi aktivní a pasivní pozicí ženy ve společnosti, mezi touhou být absolutně volnou a silnou touhou po rodinném a láskyplném vztahu“⁹. Tento zápas ale není v textech Matios primární. Primárním je, jak bylo dříve řečeno, boj o lásku. Marija Matios ve svých knihách zdařile spojuje specifický západoukrajinský kolorit, mytologické obrazy a syžety se současným životem ukrajinského národu, a to vše je čtenáři zprostředkováno místním dialektem. Nechává čtenáře nahlédnout do svého světa, pohybujiícího se na tenké hranici reálna a světa plného nadpřirozených bytostí, do niter postav, na které si však čtenář musí názory a soudy udělat sám. V tom je právě kouzlo tvorby Matios, že nepodbízí čtenáři vlastní názor na postavy a nechává tak čtenáře, aby si jej utvořil on sám. Její tvorba v sobě zahrnuje jak stopy pohádek, odkazy k národním tradicím, pohanským rituálům, tak i události poměrně nedávné a reálné. Matios se oprostila, oproti předcházejícím generacím, od zobrazování čistě národního. Národní v její tvorbě dosahuje obecně evropské platnosti. Proto jsou její texty aktuální, srozumitelné a čtivé i pro nás. To vše je okořeněno autorčiným humorem a jadrným jazykem Huculů.

⁸ *Žyttja kriz' pryizmu smerti*. [online]. [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://maysterni.com/publication.php?id=15028>.

⁹ NEHODJAJEVA, S. A. Ljubov jak chrystyjans'ka česnota: dominanta epiky Mariji Matios. [online]. Luhan'skyj nacional'nyj universytet imeni Tarasa Ševčenko, 20.5.2013 [cit. 2013-06-25]. Dostupné z: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:v111FEjsJDsJ:bdpu.org/sites/bdpu.org/files/konferencii/1/%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D1%94%D0%B2%D0%B0.doc+%D0%9D%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D1%94%D0%B2%D0%B0+%D0%BB%D1%8E%D0%B1%D0%BE%D0%B2+%D1%8F%D0%BA+%D1%85%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0&cd=1&hl=cs&ct=clnk&gl=cz>.

Zvláštností autorčiny tvorby je, jak bylo již uvedeno, především jazyk děl, který je i hlavním předmětem této práce. K charakteristice postav a k specifikaci a dokreslení prostředí užívá nářečí, především huculské. Její jazyk je ale srozumitelný, živý a rozmanitý, využívá nejrůznější umělecké obrazy, stylistické a básnické figury, jadrné metafory, vyplývající většinou z drsného života v drsném kraji, jakým je západní Ukrajina, konkrétně Bukovina. Některá slova a spojení se stávají překladatelskými oříšky, například v novele *Jurjana i Dovhopol* najdeme slovní spojení „dytyna zbihla“ (dítě se ztratilo). Z kontextu vyplývá, že „žena potratila“, ale spojení takto nelze přeložit, neboť o něco dále v textu se Dovhopol ptá Jurjany, „kudy dytyna zbihla, vid koho“ (kam dítě uteklo, od koho). Hra se slovy je pro autorku typická, jak lze vidět i na příkladu jména Dovhopol (překlad by byl možný jako Dlouhocíp). Spoluhodovníci se ptají Dlouhocípa (pracovníka KGB), kde má své dlouhé cípy. Podobných her se slovy lze v textu najít mnoho.

2.2.4. Jazyk děl

Využívání národní jazykové tradice v umělecké tvorbě patří v současné době k nejoblíbenějším a nejčastějším způsobům charakteristiky v textech současných ukrajinských autorů. Mluva pronesená z úst národu, vycházející ze sociálního kontextu je hlavním materiálem při formování uměleckého diskurzu moderních děl ukrajinských autorů.¹⁰ Z toho důvodu roste zájem badatelů o dialektismy, o jejich fungování v uměleckém textu. V popředí zájmu jsou v současné době především spisovatelé užívající ve svých textech především dialektismů severo-západních nářečí. Přestože zůstává i dnes tato oblast ještě ne zcela probádána a systematicky vyložena, shodnou se odborníci v některých názorech: dialektismy by se v literatuře měly používat s mírou a stylistickou správností; v literatuře slouží k charakteristice postav, jejich individuálních zvláštností, k charakteristice prostředí, k vytváření atmosféry díla; mají funkci poznávací, charakterizační, expresivní, stylistickou; mohou složit jako humoristický, popř. komický prvek.¹¹

Jak jsme již zmínili, autorka se ve svých textech často uchyluje k užívání nářečních prvků. Dokladem toho jsou díla *Dovhopol i Jurjana*, *Solodka Darusja*,

¹⁰ PAVLYŠYN, H. Ja. *Bahatstvo slovesneho vyražennja vnutrišn'oho svitu personaživ u chudožn'omu dyskurzi prozy Mariji Matios* [online]. 2011 [cit. 19.3.2013]. Dostupné z: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vzhdu/2011_58/vip_58_42.pdf.

¹¹ KOVALENKO, N. D. *Movnyj svit M. Matios: Reponal'nyj aspekt*. [online]. 2011 [cit. 18.3.2013]. Dostupné z: <http://repository.crimea.edu/jspui/bitstream/123456789/3800/1/0022.pdf>.

Mychajlove čudo, nebo právě román v novelách *Majže nikoly ne navpaky*. O analýzu dialektismů v tvorbě Mariji Matios, a vůbec o charakteristiku jazyka jejích děl se pokusilo hned několik ukrajinských odborníků, např. N. D. Kovalenko, Larysa Vološuk, H. Ja. Pavlyšyn či O. Lohvynenko. Vysoké slovesné umění Mariji Matios ocenila i řada spisovatelů: M. Zahrebel'nyj, D. Pavlyčok, A. Dimarov, I. Rymaryk aj. Stále se ale jejímu jazykovému umu nedostalo detailnější analýzy.

Doménou autorčiny prózy je Bukovina. V dílech poetizuje Matios svůj rodný kraj, nechává čtenáře nahlédnout do všech zákoutí čarovného světa Karpat, plného obyčejů, tradic a pověr. To vše je čtenáři zprostředkováno neopakovatelným tamějším nářečím.¹² Dialektismy, které v systému jazykových prostředků děl Mariji Matios hrají významnou a nezastupitelnou roli, autorka charakterizuje nejen regionální zvláštnosti prostředí, ale také postavy s jejich individuálními zvláštnostmi, slouží jako příklad umělecké originality ve vytváření pravdivých obrazů ze života vesničanů, jako rys individuálního autorského stylu. Právě jazyk patří k nevýraznějším a nejoriginálnějším uměleckým způsobům sebevyjádření Mariji Matios. Důležitá je i jejich funkce poznávací, autorka jejich prostřednictvím seznamuje čtenáře s předměty každodenního huculského života: s nářadím, hospodařením, se světem fauny a flory apod. Matios dobře zná a ovládá huculské nářečí, proto se hlavním cílem jeho použití stává vyobrazení každodenního života postav v jejich každodenním styku a popis reálií doby, ve které se děj odehrává, slovy tomu příznakovými.¹³

Nejčastěji se v jazyce Mariji Matios uplatňují lexiko-sémantické dialektismy různých slovních druhů. Nejvyšší frekvence dosahují substantiva (označující regionální názvy budov a stavení, oděvů, jídel, zemědělského náčiní, aj.), které patří k nejcennějším prostředkům k vytvoření koloritu určitého místa. Způsobů, kterými Matios vysvětluje významy některých dialektismů, je několik: buďto jsou srozumitelné z kontextu a pak není potřeba je více vysvětlovat, nebo je Matios vysvětluje přímo v textu, tak, že ve stejném kontextu uvede jak dialektické slovo, tak zároveň i jeho protějšek spisovný(př. Chtos'iz čeljadi na radoščach povisyv buv syn'o-žovtu *fanu* na dzvynyci ta na „Prosviti“. Ta ščo chtos'... Taščuk iz Šandrom – ti, ščo klykaly do sebe Ulasija, j zavisyly *prapor*. –

¹² VOLOŠUK, Larysa. *Polifonija chudožného svitu prozy Mariji Matios* [online]. 2013 [cit. 2013-06-01]. Dostupné z: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/stkm/2013_1/volosh.pdf.

¹³ PAVLYŠYN, H. Ja. *Bahatstvo slovesného vyražennja vnutrišn'oho svitu personaživ u chudožn'omu dyskurzi prozy Mariji Matios* [online]. 2011 [cit. 19.3.2013]. Dostupné z: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vzhdu/2011_58/vip_58_42.pdf.

dialektické *fana* x spisovné *prapor*), jindy k přiblížení významu užívá poznámky pod čarou, což ulehčuje četbu především nerodilým mluvčím, nebo i rodilým neznajícím tento dialekt, popř. je kniha doplněna o slovníček. Projevuje se tak touha autorky jednak uvádět ve svých textech co nejvíce těchto nářečních prvků a na druhé straně zachovat text srozumitelný a čitelný. Bohatě prosyceny dialektismy jsou námi analyzované povídky *Jurjana i Dovhopol* a *Vstavajte, mamko*.

2.2.5. Charakteristika analyzovaných děl *Jurjana i Dovhopol* a *Vstavajte, mamko* *Jurjana i Dovhopol*

Hlavní postavou povídky je vesnická žena, uvědomělá, která je ochotná pro záchranu svého manžela udělat cokoli, i svěst zplnomocněnce KGB. Děj se odehrává v horské huculské vesnici, někdy po roce 1946 - 1953, kdy do ukrajinských huculských vesnic dorazil komunismus, kolektivizace a KGB. Mnoho vesničanů po znárodnění jejich majetků utíkalo do lesů, stávali se z nich tzv. partyzáni. V očích sovětů to byli ale jen škodlivé tlupy banderovců, kteří narušovali zavedené pořádky a za svá učení (volání po svobodě a samostatnosti) byli v lepším případě deportováni na Sibiř.

Jurjana s manželem *Ulasijem* patří mezi spořádané obyvatele vesnice. Majetek odevzdali kolhospu a pracují v jejich farmách. Jednoho dne přijde *Jurjaně* oznámení, že jejího manžel vyslychají kvůli údajné spolupráci s banderovskými skupinami. Jednalo se ale udavačství o pomluvu. *Jurjana*, která to už tak nemá lehké – zrovna potratila, její nejstarší dcera (*Jurjaně* bude čtyřicet) má roční dítě a žije s nimi, protože ji manžel opustil a v této těžké chvíli se dozvídá o svém manželovi.

Podle vyprávění *Jurjany* je vidět, že se jedná o silnou, chytrou a uvědomělou ženu. I *Dovhopol*, zplnomocněnec KGB ji nazývá *Šalamounem*. Příběh není ani tak o historických událostech, kolektivizaci, moskalech¹⁴ (ukrajinské hanlivé označení pro obyvatele Moskvy, přeneseně se užívá, s ironickým nádechem, pro pojmenování všech obyvatel Ruska) a povstalcích, ale především o lidech, o jejich charakterech. Povídka, i přestože se *Jurjaně* podaří prostřednictvím *moskala Dovhopola* zachránit svého manžela, má konec tragický. Vezou ji společně se zraněným *Dovhopolem* do nemocnice, protože po potratu silně krvácí. Jejich poslední vteřiny provází monolog přítele *Dovhopola*, zarputilce v boji proti *banderovcům*, který je veze do nemocnice. Přemýšlí nad tím, proč

¹⁴ Dovolíme si v práci užívat tento ukrajinismus, neboť je souborným pojmenováním jak pro Rusa (tedy obyvatele Ruska, bez ohledu na jeho etnickou příslušnost), tak se užívá pro označení ruského vojáka.

je mezi nimi taková nevraživost, že by to snad mohlo být jinak. Ale pokud Dovhopol umře, zastřelí všechny, aby se pomstil.

Vstavajte, mamko

Povídka s velmi podobnou tematikou, jako předchozí. Děj se také odehrává v horské huculské vesnici, někdy po roce 1946 – 1953. Ale více než na jednotlivé charaktery postav, je zaměřena na podání obecného charakteru Huculů, jejich života, větší důraz je kladen na jazyk, který zde slouží jako jeden z hlavních prostředků charakterizace postav a prostředí. Kostru příběhu vytváří událost, kdy rodina Šandru v čele s otcem Vasylem má být deportována na Sibiř, jen proto, že potřebují z místního národního výboru „splnit plán“ a nahradit jinou rodinu Šandru, rodinu Petra Chromého, která se z deportace vyvlékla. Obě rodiny jsou sedmičlenné, proto Vasyl se svou rodinou vymyslí plán, jak vyhoštění uniknout. Před vojáky, kteří je mají deportovat, zinscenují pohřeb matky Kateřiny. Po odchodu vojáků se však již Kateřina neprobudí, jak měli v plánu, a tak má povídka smutný tragický konec.

2.3. Dialektologie a dialekty

2.3.1. Dialektologie

„Obor jazykovědy studující z různých aspektů (např. strukturálních, sociologických, zeměpisných, apod.) nespisovné útvary národního jazyka“¹⁵. Jako samostatný svébytný obor se začala utvářet v polovině 19. století. Předmětem zájmu dialektologie je nářečí (dialekt) – nespisovná mluva, soubor jazykových prostředků sloužící jako nástroj dorozumívání pouze části národu. Zabývá se zkoumáním nespisovné mluvy a rozdílů v ní z hlediska teritoriálního. Dialektologie má úzký vztah k jiným disciplínám: k fonetice, fonologii, morfologii, lexikologii, etymologii aj. Pokud by vás zajímaly podrobnosti o vzniku a rozvoji, popřípadě současném stavu dialektologie české a ukrajinské, doporučujeme vzít do rukou: *Nástin české dialektologie* (1972) od J. Běliče, sborník příspěvků *Spisovnost a nespisovnost dnes* (1995) či sborník příspěvků *Spisovnost a nespisovnost: zdroje, proměny a perspektivy* (2004); v případě ukrajinské dialektologie: *Narysy z dialektolohiji ukrajins'koji movy* (1986) od F. Žylka, *Ukrajins'ka mova ta jiji hovory* (1990) od I. T. Matvijase nebo *Ukrajins'ka mova ta jiji hovory* (1965) od Ja.

¹⁵ LOTKO, Edvard. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005.

Rudnyčkého. My se historií a vývojem dialektologie jako takové zabývat více nebudeme, neboť není hlavním cílem práce.

Jak již bylo výše řečeno, hlavním předmětem zájmu dialektologie je nářečí. Nivelizací lokálních rozdílů vznikají tzv. nadnářečí (interdialekty), která směřují ve svém vývoji k celkem jednotné celonárodní nespisovné mluvě. V češtině se za takový interdialekt považuje obecná čeština.

2.3.2. Dialekty

Všechna slova nemají stejnou stylistickou hodnotu, můžeme je třídit dle různých kritérií a hledisek:

- podle spisovnosti – spisovné x nespisovné,
- podle frekvence – řídká x řídká,
- podle dobového výskytu – historismy x archaismy x neologismy,
- podle expresivity – deminutiva x pejorativa x familiární slova x vulgarismy x expresivní slova.

Nás bude zajímat především první kritérium: spisovnost x nespisovnost. Spisovná slova se dále dělí na:

- běžná, tzv. neutrální: *dům, prázdný, pět, ležet*,
- hovorová: užívaná v běžném dorozumívacím styku: *naklepat dopis*,
- publicismy: *politická unie, ochlazení vztahů, přátelské ovzduší, kolotoč spekulací*,
- termíny: *dialekt, substantivum, nominativ*,
- knižní slova: *hvozd, sluj*,
- poetismy: *luna, vesna*.

Nespisovná:

- obecná – krajově přesně neomezená: *holka, huba, legrace, dechovka*,
- dialekty:
 - regionalismy (slova oblastní) – čechismy (*houba*), moravismy (*hřib*),
 - dialektismy (slova nářeční – slova užívaná v konkrétních nářečích): *vošouch, střapáče, cmonda, pampuch* (pro pojmenování bramboráku),
- sociolekty (sociální dialogy):
 - profesionalismy

- slang
- argot

Vzhledem k zaměření diplomové práce nás budou nejvíce zajímat z nespisovných slov dialekty.

Definice dialektu:

- „nespisovný a monofunkční útvar národního jazyka odlišující se některými strukturními rysy a užívaný na určitém teritoriu (teritoriální dialekt) nebo v určité sociální skupině (sociální skupině, sociolekt), nářečí“¹⁶,
- víceméně ustálená místní obměna celonárodního jazyka, zeměpisně vymežitelný soubor jazykových prostředků, který slouží jako nástroj dorozumívání pouze části národa, a to jen v oblasti běžného denního styku¹⁷,
- „nářeční varieta (útvary) jazyka ve vztahu k jiné varietě. Dílčí jaz. útvar ve vztahu k celku. Komplexní kategorie lingvistická, sociologická a historická. Většinou označení pro teritoriální (lokální) dialekt; územně (geograficky) vymezený útvar národního jazyka, který je určen vztahem k jiným teritoriálním útvarům a jazyku národnímu.“¹⁸,
- „strukturní varieta jazyka ve vztahu k jiné varietě, dílčí jazykový útvar ve vztahu k celku, ...většinou označení pro tradiční teritoriální (lokální) dialekt: územně (geograficky) vymezený útvar národního jazyka, který je určen vztahem k jiným teritoriálním útvarům a k jazyku národnímu...“.¹⁹

V rámci dialektů se rozlišují tzv. **dialektismy** – jazykový prvek patřící do systému určitého teritoriálního dialektu nebo skupiny dialektů, užívaný především v komunikaci mluvené. V užším (funkčním) vymezení se jedná o nářeční prvek užitý ve spisovném projevu jako stylistický prostředek. Dialektismy mohou náležet ke všem jazykovým

¹⁶ LOTKO, Edvard. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005.

¹⁷ Cuřín, František. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975, s. 157.

¹⁸ *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2002, s. 109.

¹⁹ LOTKO, Edvard. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005.

rovinám (dialektismy hláskoslovné, slovotvorné, morfologické, syntaktické), nejpočetnější však jsou dialektismy lexikální²⁰.

Důležité místo v dialektech zastupují tzv. **interdialekty** (nadrážecí, podoba místního nářečí nivelizovaná) – „nestabilizovaná varieta (útvár) národního jazyka představující poslední vývojové stádium tradičních teritoriálních dialektů: ty (v důsledku vzrůstajících společenských kontaktů, sjednocování životních zájmů obyvatel, vlivu prestiží spisovné češtiny aj.) ztrácejí svou specifiku, postupně se zbavují výlučných, nápadných znaků (uchovávají pouze znaky společné větším oblastem, popř. celým nářečním skupinám) a vzájemně se sblíží“.²¹

2.3.2.1. Ukrajinská a česká nářečí

Podobně jako se česká nářečí dělí do čtyř hlavních skupin, dělí se i ukrajinská na severní, jihozápadní a jihovýchodní nářeční skupiny, se svými typickými hláskoslovnými, morfologickými, syntaktickými a lexikálními rysy. Bližší informace k jednotlivým nářečním skupinám najdete buďto na webových stránkách <http://ukrajinstina.ukrajina.tv/dialekty-ukrajinstiny-mapa.html>, nebo v knihách: *Narysy z dialektolohiji ukrajins'koji movy* (1986) F. Žylko, *Ukrajins'ka mova ta jiji hovory* (1990) I. H. Matvijac nebo *Ukrajins'ki hovirky pivdenno-zachidnoho nariččja* (2005) M. Hlibčuk. Manželé Greščukovi zpracovali monografii *Pivdenno-zachidni dialekty v ukrajins'kij chudožnij movi*, specializovanou na jihozápadní nářeční skupinu.

Historický vývoj českého jazyka vedl ke vzniku čtyř základních nářečních skupin: české, hanácké, lašské a moravskoslovenské. O jejich specifikách si můžete přečíst například v *Nástinu české dialektologie* (1972) Jaromíra Běliče, popřípadě ve statích ze sborníků *Spisovnost a nespisovnost dnes* (1996) či *Spisovnost a nespisovnost: Zdroje, proměny a perspektivy* (2004).

2.3.2.2. Dialektismy v současné umělecké literatuře

Nářečí, jakožto stylistického a estetického prvku, se v literatuře začalo užívat již od 19. století, což vedlo lingvisty k otázce vztahu mezi spisovým jazykem a dialekty a jejich vzájemným ovlivňováním. Svá pozorování pak lingvisté prováděli především na pozadí uměleckých textů. V jazyce současné prózy vystupují jak dialektismy teritoriální, tak sociální (tzv. sociolekty). Užívají se zprv k zobrazení místního jazykového

²⁰*Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2002, s. 110.

²¹*Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2002, s. 183.

koloritu, zadruhé k typizaci představitelů různých společenských vrstev – dialektismy s touto funkcí se pak objevují především v promluvách postav a je zapotřebí určitého spisovatelského umu, možná i mistrovství, aby byl schopen jim čtenář porozumět bez dalších doplňujících vysvětlivek (zvláště vysvětlivek pod čarou). Pokud dialektismy ve stylistickém zabarvení díla nepřinášejí nic nové nebo zvláštního a nevplétají se organicky do díla, porušují normu uměleckého stylu. Umění uvést dialekty nenásilně a splývavě do uměleckého textu patří k jedněm z indikátorů vysoké kultury autorského stylu.

Nejčastěji se v próze užívají lexikální dialekty. Většina dialektických lexémů má své spisovné protějšky. Většinou jsou tyto lexémy srozumitelné z kontextu. Lexikální dialektismy bývají často zbytečné až nepotřebné při popisu krajiny a bez bližšího vysvětlení zůstávají nesrozumitelnými (př.: Androv z Jarynkoju zbyraly *čerepušky*; I pachlo, pachlo. Hrybamy, *poz'omkamy*, starym list'jam, kvitamy).

V jednom z článků o uplatnění dialektů v ukrajinské literatuře se jeho autor zaměřuje na základní principy jejich užívání a rozlišuje tyto:

- Kde se užívá dialektismů – jen v promluvách postav nebo i v promluvě autora?
- Jaké dialektismy (lexikální, fonetické, gramatické) se užívají v promluvách postav nebo v autorské řeči?
- Jaká je frekvence užívání dialektických elementů v díle?²²

Tato trojice principů bude jedním z výchozích hodnotících faktorů při analýze dialektů v tvorbě Mariji Matios. Podobnými otázkami se zabývají i čeští lingvisté.

2.3.2.3. Ukrajinské dialektismy v současné umělecké literatuře

Jak jsme se již zmínili, aktuální otázkou i ukrajinské lingvistiky je vztah mezi spisovným jazykem a dialektu. Ukrajínští lingvisté se zaměřují na otázky: nakolik a na jak dlouho dokáže styl umělecké literatury zachovat a dokonce aktivizovat v sobě nespisovné jazykové elementy, využívat stylisticky takové jevy, které se mohou stát spisovnou normou. V současné době se věnuje větší pozornost nářečím spadajícím do jihozápadní skupiny ukrajinských dialektů, z nich pak nejvíce vyniká nářečí Huculů, kterým se zabýváme i v této práci. Těmito dialekty se zabývali již odborníci jako K. F. Herman, T. Žylko, B. V. Kobyljans'kyj a další, avšak komplexní zpracování huculských

²² KOZAČUK, Oleksandrivna Hanna. Dialektyzmy v súčasnij prozi. *Ridne slovo*. 1971, č. 5, s. 3. Dostupné z: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine5-10.pdf>.

dialektů (a obecně dialektů severozápadní skupiny) s jejich fonetickými, gramatickými a lexikálními rysy ukrajinská lingvistická literatura dosud postrádala. Průlomem v tomto směru bylo dílo manželů Greščukových, jejich kniha *Pivdenno-zachidni dialekty v ukrajins'kij chudožnij movi*, kde vysvětlují specifické rysy a užívání huculských, pokuts'kých, bojkivs'kých a lemktivs'kých dialektů jihozápadní nářeční skupiny v jazyce ukrajinské literatury 19. – 20. století. Samostatně se pak huculskému nářečí věnovala Valentyna Graščuk ve statích *Hucul's'kij hovir v ukrajins'kij chudožnij movi XIX – 1. pol. XX stol.* a *Chudožni funkciji hucul's'kych dialektyzmiv u beletrystyčnych tekstach*.

Jestliže se odborníci do té doby někdy zabývali huculskými dialekty v literatuře, pak jen sporadicky a nesoustavně. Ve zmíněném díle ale najdeme celý jeden oddíl věnující se huculskému dialektu: *Počatkovyj etap vykorystannja hucul's'koho hovoru v ukrajins'kij chudožnij literatury*.

2.3.2.4. Huculismy v ukrajinské literatuře

Uplatňováním huculských dialektismů v literatuře se zabýval už Ivan Franko v knize *Literaturna mova i dialekty*.²³ Huculský dialekt poprvé použili ve svých knihách Ju. Fed'kovyč (sic hodně neuspořádaně a nedůsledně), M. Pavlyk a M. Čeremšyn. Jejich díla slouží především jako ukazatel tehdejšího stavu rozvoje jazyka v západoukrajinských zemích se svou nekodifikovanou normou, neustáleností a rozkolísaností pravopisu, i přestože Pavlyk se už snaží propůjčit huculským dialektismům jistou stylistickou funkci, aplikuje je v promluvách protagonistů děl jako způsob uměleckého ztvárnění a Čeremšyn již v promluvách svých postav neuplatňuje pouze některé rysy huculštiny, ale zachycuje ty nejdůležitější. Nejvyváženějším je v tomto směru novela Mychajla Kocjubyns'koho *Tyni zabutyh predkiv* (Stíny zapomenutých předků), který v aplikaci huculských nářečních prvků zašel ještě o krůček dále a používá nejzákladnější a nejcharakterističtější prvky huculského nářečí a zároveň jimi nepřetěžuje text na úkor srozumitelnosti. Spisovatel dosvědčil svým dílem, že použití dialektického materiálu v umělecké literatuře je nejen možné, ale i potřebné, neboť umožňuje nejen vytvořit místní kolorit, pravdivě vyobrazit postavy, ale i obohatit spisovný jazyk, doplnit umělecký diskurz svěžími stylistickými inovacemi, rozšiřovat lexikální zásobu díla o etnografismy a exotismy.

²³ „GREŠČUK, Valentyna Vasylyna. Hucul's'kij hovir v ukrajins'kij chudožnij movi XIX - 1. pol. XX. st. 2009. Dostupné z: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/354152.html>.

2.3.2.5. České dialektismy v současné umělecké literatuře

Vzhledem k zaměření a cíli práce se v této podkapitole jen letmo zmíníme o situaci v české umělecké literatuře a lingvistice. Budeme si všimnout názorů na obecně české prvky v současné české próze, neboť se tato problematika přímo dotýká i naší práce, vzhledem k tomu, že překládání cizojazyčných dialektů se většinou děje právě elementy obecné češtiny.

Od doby, kdy se v dílech umělecké prózy začínají objevovat vedle spisovného jazyka dialektické prvky, se lingvisté začínají zajímat nejen o vztah mezi jazykem umělecké literatury a jazykem národním, ale také otázkou, jak takové užívání dialektismů působí na čtenáře a jakou roli v literatuře zastupují dialektické prvky a zda je jejich užívání v této oblasti vhodným. Nejlépe rekapituluje celý proces Karel Hausenblas ve stati *Čeština v dílech slovesného umění*²⁴. Zabývá se zde dvěma oblastmi: Čechy na jedné straně a Moravou a Slezskem na straně druhé a jejich poměrem k obecné češtině. Přestože, jak píše, je v Čechách obecná čeština základním a bezpříznakovým dorozumívacím útvarem v běžném denním styku už skoro tři čtvrtiny století a má domovské právo v umělecké literatuře, na Moravě takto vnímaná není. Je spíše vnímaná jako nářeční útvar, který si dělá aspirace být obecným, ač Moravany takto vnímán není a mnozí k němu mají v různém stupni stanovisko negativní. A ačkoli Hausenblas navrhuje, že „Češi z Čech“ by neměli užívání nářečí spojovat s provincionalismem a Moravané by si měli uvědomit, že obecná čeština by neměla být spojována s „panskostí“ a „vulgárností“, cítíme právě tento rozpor v užívání obecné češtiny při překladu dialektismů vycházejících z úst prostého venkovského člověka. Paradoxně to nakonec byla i tato stať, která nás vedla k zamyšlení nad překládáním dialektismů v tvorbě Mariji Matios a odmítnutí prvků obecné češtiny při překladu děl ukrajinské autorky. Právě vědomí toho, že s pražskou, a v podstatě s obecnou češtinou, byli spojováni v literatuře zloději a deklasované živly (například ve hře *Periferie* od Františka Langera), nás vedlo k hledání jiného, adekvátnějšího způsobu překladů dialektismů v tvorbě Mariji Matios.

2.3.3. Jak překládat dialektismy?

O problematice překladu dialektů se vedly a vedou stále debaty. I přestože se jedná o kapitolu vcelku vyřešenou a rozhodnutou, pokaždé se najdou příklady zpochybňující dosavadní tvrzení. Už v minulém století se zabývali praktici i teoretici

²⁴ HAUSENBLAS, Karel. Čeština v dílech slovesného umění. *Naše řeč*. 1969, roč. 52, 2-3. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5439>.

překladu otázkou jak překládat česká nářečí. Věděli, že nespisovné prvky je třeba nějak adekvátně postihnout, ale na druhé straně si byli vědomi nebezpečí nevhodného umístění (lokálně příznakového) těchto prvků. Lokálně příznakové prvky (například lokalizace děje na Hanou, do Ostravy) by mohly vést k nežádoucím asociacím, což by mohlo vést k narušení principu funkční ekvivalence. Této problematice se částečně ve svém *Umění překlada* věnoval například Jiří Levý. Aktuálnost otázky potvrzují i pasáže ze současných děl, například *Překládání a čeština* (1994), nebo *Pozvání k překladatelské praxi* (1996).

Jiří Levý se k překlada místního nářečí vyjadřuje jen krátce. Hodnotí ho jako obtížný. Tvrdí, že není možné charakterizovat mluvčího jako obyvatele Bavorska nebo Bretagne českými jazykovými prostředky, ale co překladatel může, je odlišit řeč venkovana od jazykově vyspělejších postav, které mluví celonárodním jazykem. Aby se překladatel vyhnul jazykovému naturalismu, je potřeba v překlada uplatnit jen náznak dialektu, nikoli jeho plné vystižení. Doporučuje k tomu užívat jazykové rysy regionálně bezpříznakové (tedy ne konkrétního nářečí); takových fonetických, lexikálních nebo syntaktických rysů, které jsou společné několika nářečím (tedy interdialekt).²⁵

V knize Zlaty Kufnerové a kol. *Překládání a čeština* je také čtenář upozorněn na adekvátnost překlada nespisovných prvků a na nebezpečí nevhodného (lokálně příznakového) umístění těchto prvků, které může vést k nežádoucím asociacím (a k narušení funkční ekvivalence). Překladatel, který v překládaném textu narazí na nářeční prvky, musí předně zjistit, zda mají či nemají charakterizační úlohu (jejich funkčnost). Pakliže dialektismus není funkčním, překládá se spisovným jazykem. Má-li charakterizační funkci, musí překladatel hledat odpovídající řešení v českém překlada. V dosavadní praxi se setkáváme s různými možnostmi překlada pomocí českých a moravských nářečí. K nejvýraznějším a nejcitovanějším příkladům patří užití hanáctiny a nářečí východočeského (jičínského) – avšak ty přispívají spíše ke komičnosti situace.

Autoři uvádí příklady, ve kterých užití konkrétního nářečí bylo adekvátním, např. překlad Hauptmanových *Tkalců*, překlad L. Thomova díla *Dopisy poslance bavorského zemského sněmu* Jaroslavem Homolou, který užil k překlada bavorského nářečí hanácký interdialekt z okolí Brna, apod. Protože se ale v uměleckém překlada stylizace nářečního

²⁵ LEVÝ, Jiří. *Umění překlada*. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 84.

jazykového materiálu příliš neujala (nejspíše je jedním z důvodů i poměrná konzervativnost češtiny vůči nářečním prvkům), řeší se v soudobém uměleckém překladu problém nářečních prvků útvarem podobajícím se obecné češtině (v rovině tvarové a zvukové), který je v různé míře a v různých rovinách obohacen regionálními dialektismy, jež ale z hlediska lokalizace a charakterizace nepůsobí nijak rušivě. Překladové ztvárnění nářečí a nářečních prvků v literárním textu ovlivňuje několik faktorů, z nichž nejdůležitějšími jsou: a) dobový jazykově estetický názor (v poválečných letech se proti užívání nářečí v české literatuře argumentovalo tím, že brání srozumitelnosti projevu), b) překladatelova rodná jazyková báze, čili „odkud překladatel je“. Přesto všechno se v literatuře, byť ojediněle, projevují snahy uplatňovat v uměleckém překladu česká a moravská místní nářečí. Proti tomu stojí převládající část překladatelů, jež odchylky od spisovné normy převádí pomocí prvků obecné češtiny a slangovým výrazivem (zejména v pracích překladatelů z oblasti Čech).²⁶ „Stylizovaná obecná čeština, nasycená v různé míře expresivními nespisovnými slovy a frazeologismy, se v soudobém uměleckém překladu stává stále samozřejmějším ekvivalentem prakticky všech nespisovných útvarů a stylizací východiskových jazyků, včetně místních nářečí.“²⁷

K problematice překládání dialektů s vyjadřují i v knize *Překládání a čeština* „...Pusťme se teď zase do praktického louskání oříšku, už dávno tisíckrát rozlousknutých, avšak louskaných NÁMI zas a znovu s pocitem, že objevujeme něco dosud neobjeveného...Každý jsme odněkud, jak praví klasik...Víme, že musíme zachovat místní kolorit originálu, ale také víme, že musíme nakonec odevzdat dílo, jež by mělo působit, jako by bylo původně napsáno česky a jednalo se o jiné zemi...Není příručky, která by před jejich užíváním (zneužíváním) nevarovala a není překladatel, který by s dialektem nezakoketoval.“²⁸ Dále se dočítáme, že zkušení teoretici nás nabádají k užívání (při překladu dialektismů) jazykových rysů regionálně bezpříznakových, takových, jež nejsou spjaty s „určitým zvláštním krajem“ (Jak ale vyhovět všem a dá se vůbec obecná čeština také považovat za regionálně bezpříznakovou?). Lokalizace nářečí podle nich působí rušivě.

²⁶ KUFNEROVÁ, Zlata. *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 68-69.

²⁷ KUFNEROVÁ, Zlata. *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994, s. 76.

²⁸ KRIJTOVÁ, Olga. *Pozvání k překladatelské praxi: Kapitoly o překládání beletrie*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1996, s. 43.

Z výše uvedených tvrzení vyplývají tři základní postupy překladatelovy při překladu dialektických prvků:

1. Určit v textu správně dialektismy (už to může být pro ne rodilého mluvčího problém).
2. Zjistit, zda mají dialektismy charakterizační funkci.
3. Pokud ano, najít adekvátní překlad těchto prvků.

Překladatel by se však měl snažit, aby originál ochudil co nejméně. Na co si tedy musí dávat pozor:

1. Aby dialektismy byly srozumitelné.
2. S tím souvisí druhý požadavek – užití jazykových prvků regionálně bezpříznakových.
3. Dbát na to, aby nebyl překlad ochuzen.

Naším cílem není polemika s výše uvedenými fakty, ale zjistit v případě tvorby Mariji Matios o jaký typ nářečí se u autorky jedná, jaká je jeho frekvence, analýza těchto prvků a pokus o adekvátní překlad vybraných děl.

3. PRAKTICKÁ ČÁST

Než vůbec začneme analyzovat huculské dialektismy v tvorbě Mariji Matios, je potřeba analyzovat huculské nářečí jako takové. V ukrajinštině, podobně jako v češtině, existují vedle spisovného jazyka i útvary nespisovné, nářeční. Podle fonetických, morfologických a syntaktických znaků se ukrajinská nářečí dělí do tří základních skupin: jihozápadní, jihovýchodní a jižní. Huculské nářečí spadá do nářeční skupiny jihozápadní.

3.1. Huculské nářečí

Neboli také východokarpatský dialekt, bývá charakterizován jako jeden z archaických dialektů halycko-bukovynských, nářeční skupiny jihozápadní. Územní vymezení tohoto nářečí: východní část Zakarpatí, západní část Černivecké oblasti, severovýchodními částmi Ivano-Frankivské oblasti (okres Verchovyns'kyj, Kolomyjs'kyj, Kosivs'kyj, Nadvirnjans'kyj). Huculské nářečí je ze západu ohraničeno zakarpatským nářečím, z jihu sousedí s bojkivským a naddnistrjanským nářečím a na východu s pokutsko-bukovynským. Ze severu pak hraničí s nářečím jihorumunským.

Charakteristické jsou pro něj rysy:

fonetické:

- různá výslovnost a struktura přízvučných a nepřízvučných vokálů,
- realizace některých fonémů v silné a slabé pozici – e se vyslovuje [ä],

morfologické:

- v dativu a lokálu plurálu sufix –ym, –ych (*kon'ym, pol'ym, na kon'ych, na pol'ych*), které vznikly v důsledku fonetických zákonitostí,
- podstatná jména s kořenovým –a, –ja– mají v instrumentálu sufix –ou, –eu (*rukou, zemleu*),
- superlativ adjektiv se tvoří pomocí částice maj (*maj zdorovyj, maj kraščyj*),
- aktivně fungují i formy duálu ve spojení s numeralií dva, tři, čtyři (*dvi jabluci*),
- nepřítomnost epentetického l' u sloves 1. os. sg. a 3. os. pl. přítomného a budoucího času (*bavju, lomju*),
- vypouštění koncového –t ve 3. os. sg. přítomného sloves 2. konjugace (*vony syd'ý*),
- ve 3. os. sg. přítomného sloves 1. konjugace je zkrácený sufix –t (*vony znat, spivat*),

- podmiňovací způsob se tvoří pomocí částek *bъch* , *by* i pomocí formy plurálu *bъsme* (*nosyŭ bъch, prošyľy bъsme*),
- budoucí čas se může vyjadřovat infinitiv (*mu cho"dyty*),
- minulý čas se může mít podobu: *sme chodyly* i *chodyly sme*.

Při analýze dialektismů budeme klasifikovat a rozlišovat dialektismy dle charakteristických rysů halyčsko-bukovinských dialektů a rozdělovat je na:

- lexikální (vlastní lexikální a etnografické),
- fonetické,
- morfologické,
- sémantické - slova běžně mluveného jazyka, která mají v dialektech odlišný význam, př. *huba – hrib, bereh – hora, hirčycja – perec´*.

Lexikální dialektismy:

Kritériem jejich rozlišování je jejich sémantická shoda se slovy běžně mluveného jazyka, ale jejich rozdílnost ve výrazovém zabarvení. V rámci těchto dialektismů se rozlišují dvě podskupiny – vlastní lexikální dialektismy a etnografické dialektismy:

- Vlastní lexikální dialektismy: svérázné dublety ke slovům běžně mluveného jazyka.
- Etnografické dialektismy: ve spisovném jazyce většinou nemají lexikální ekvivalent, rozšiřují lexikon. V umělecké literatuře mohou být etnografismy nejen prostředkem nominace určitých reálií, ale mohou sloužit i jako prostředek charakteristiky postav, nebo se spoluúčastní na vytváření určitého specifického místního koloritu. Značná část etnografických dialektismů vystupuje jako druh reálií, které jsou srozumitelné především mluvčím určitého dialektu. Jsou důležitým pramenem jak materiální, tak duchovní kultury národu, ukazatelem jeho kontaktů s národy jinými.

3.2. Praktické možnosti překladu

Při překladu nářeční prvků se můžeme řídit tradičními názory: 1) překládat ukrajinské dialektismy obecnou češtinou (s možným použitím slangového výraziva), 2) prvky jihomoravských nářečí, které však mohou ve čtenáři evokovat spíše komický

charakter postav nebo celého díla (protože prvky tohoto nářečí užívat k překladu nebudeme, neuvádíme zde příklady).

Jako nejvlastnější (fonetické a morfologické) rysy obecné češtiny se tradičně vyčleňuje sedm prvků:

Hláskoslovné:

- protetické v- (*vokno, von, voběd*),
- diftongizace ý (někdy í) v kořenech a koncovkách slov (*mladý – mladej, rýže – rejže, vozík – vozejk*),
- úžení é > í/ý (*mléko – mlíko, malé město – malý město*),
- vynechávání slabičného l u sloves v préteritu (*řekl – řek, mohl – moh*),
- zjednodušování souhláskových skupin (*když – dyž*).

Morfologické:

- unifikace koncovek v množném čísle adjektiv: *chytrý muži, chytrý ženy, chytrý děvčata*,
- unifikace koncovky –ma v instrumentálu plurálu: *s těma chytřejma chlapama, ženama, děvčatama*.

Když si ale představíme, že takto „modifikovaná“ slova budeme vkládat do úst Huculovi, budeme jimi představovat děj, místo a charakteristiku postav, zvedá se v nás vlna nevole a jsme si jistí, že z překladu pomocí těchto prvků by se vytratilo kouzlo huculských vesnic, mentality Huculů a nakonec i Karpaty v celé své kráse. A podle našeho názoru by jejich užití vedlo i k nechtěné lokalizaci a typové charakterizaci (již výše jsme zmínili, že, sice o poznání méně než v předchozích letech, stále slouží obecná čeština jako prostředek k charakterizaci osob, řekněme, pokleslejších mravů a chování).

Svá tvrzení se pokusíme dokázat na překladu vybraných částí z tvorby Mariji Matios. Pokud při analýze zjistíme, že není potřeba dialektismy v tvorbě autorky překládat, volili bychom v tom případě překlad pouze spisovnou češtinou. Ale co když zjistíme pravý opak? Jak se potom vypořádat s jejich překladem? Po četných konzultacích s vedoucí práce jsme dospěli ke dvěma závěrům: pokud zjistíme, že dialektismy bude potřeba překládat, budeme muset najít takové nářečí, které by bylo adekvátním, čímž z našeho úhlu pohledu obecná čeština není. A ať chceme, nebo ne, i

obecná čeština bude vždy pro minimálně 3 000 000 obyvatel určitým způsobem příznaková (ne-li lokálně, pak tedy charakterově). Pokusili bychom se tedy najít jiné adekvátní prvky (především fonetické a morfologické).

Na základě několika pokusů, které jsme před samotnou prací provedli, jsme ale zároveň dospěli k názoru, že jen nářeční prvky nestačí. Že duch Huculů a duch Karpat se z textu přesto vytrácejí, neboť, jak si dále ukážeme, užívá Matios k charakterizaci prostředí především tzv. etnografické dialektismy, které jsou často nepřeložitelné. A tak se zrodila myšlenka elektronické knihy, která by obsahovala odkazy k příslušným etnografickým dialektismům. Tento postup přiblížíme v následujících částech.

V následujících částech práce se budeme věnovat již samotné analýze a klasifikaci dialektických prvků užitých v tvorbě Mariji Matios. Zaměřili jsme se především na dvě povídky, a to debut Matios *Jurjana i Dovhopol* (příloha č. 1) a *Vstavajte, mamko* (příloha č. 2) (jediná povídka, která byla přeložená do češtiny, je součástí knihy *Nacija*). Povídky detailně rozebereme z hlediska dialektismů a určíme jejich funkci. Cílem bude navržení adekvátního překladu dialektismů. Rozbor a překladatelská rovina budou orámcovány komparativní metodou jednak originálu povídky s českým překladem a jednak povídkami mezi sebou.

3.3. Jurjana i Dovhopol

Detailní analýze podrobíme pouze první tři strany (vzhledem k množství dialektismů vyskytujícím se v povídce) a doplníme o některé další zajímavé dialektismy do strany 10. Překlad bude rovněž zaměřen na první dvě strany. Tak jako i v ostatních knihách, i zde nejpočetnější skupinu tvoří dialektismy lexikální, avšak s velkou mírou se uplatňují i dialektismy fonetické, morfologické a sem tam i sémantické.

1. Lexikální:

MOHYLA – KUPA, BAHATO

- kopa, hromada, hodně: „Hryzoty malo buty cila *mohyla*...“ (s. 1),

VDOLYNU – VNYZ

- dolů: „...rivno stil'ky, skil'ky vypranoho šmattja rykavamy *vdolynu* j plečama do soncja vysilo...“ (s. 1),

TERNYK – KORŽ

- placka, vdolek (zde metaforicky): „Vid roboty vona vernulasja pizno j jakas´taka, niby v ternyci vytipana i vybyta.“ (s. 1),

PRAZNYK – POMYNKY

- tryzna: „Jakraz vid Petra vona ne mala na sobipraznykovych dnev i tomu vže trochy vvažala kolo roboty.“ (s. 1),

POTEMOK – TEMRJAVA

- tma, temnota: Uže v potemkach Jur´jana višala vypranu dytynjaču odiž, ščo svižo pachlo zoloju... “ (s. 2),

ODIŽ – ODJAH

- oblečení: „Uže v potemkach Jur´jana višala vypranu dytynjaču odiž, ščo svižo pachlo zoloju... “ (s. 2),

ZBIHLYNJE – VYKYDEN´

- potracený, nedonošený plod: „Zbihlenjat i vmerlych u Jur´jany bulo bahato...“ (s. 1),

BANUVATY – TUŽYTY, SUMUVATY

- tesknit: „Banuje Jur´jana za vsima.“ (s. 1),

RODYMYJ – VRODŽENYJ

- vrozený: „...zhaduvala joho malen´kyj chvostyk mežy puchken´kymy nižkamy i velykyj rodymyj znak na pravij ščoci.“ (s. 1),

PRYMIVKA – liky znacharja

- léky léčitele, šamana: „Fuljaččyni prymivky ne dopomahaly.“ (s. 2),

DOCHTOR – LIKAR

- doktor: „Možna bulo by pity v Vyžnycju do dochtoriv.“ (s. 2),

SERDEHA – BIDOLACHA

- chuděra, chudinka: „...Jur’jani dva roky do sorokivky, a Pavlinka, serdeha, vže rozvedenycja.“ (s. 2),

ROZVEDENYCJA – rozlučena žinka

- rozvedená žena: „...Jur’jani dva roky do sorokivky, a Pavlinka, serdeha, vže rozvedenycja.“ (s. 2),

ZAZYRATY – ZAHLJANUTY

- nahlédnout, pohlédnout: „Vin **zazyrav** malo ne pid korov’jači chvosty, šukajučy schovanok...“ (s. 2),

LIPŠE – KRAŠČE

- lépe: „...to časom ohrivav jiji takymy slovamy, ščo lipše by ohriv batohom.“ (s. 2),

HEJBY – NAČE, NIBY, MOV

- jakoby: „...trochy rozkosi oči kovzaly po ljudjach jakos’ hejby linyvo, hejby znechoťja,“ (s. 2),

CHOROMY – CINY

- předsíň: „,,,lyš til’ky rizko skrypnuly dveri z choromiv i zavorušyvsja porih...“ (s. 2),

BIHME – SKAŽIMO

- řekněme, no ne: „Ja lyš chotiv skazaty, ščo v odnoho čolovika, nu, bihme, ne može buty vse zrazu...“ (s. 3),

GAZDA – HOSPODAR

- hospodář: „Ale koly gazda kaže, ščo pro ce ne vol’no hovoryty, to vže naj bude tak...“ (s. 3),

NAJ – CHAJ, NECHAJ

- at', necht': „Ale koly gazda kaže, ščo pro ce ne vol'no hovoryty, to vže naj bude tak...“ (s. 3),

FAJNYJ – HARNYJ, DOBRYJ

- hezký, hodný: „Daj, Bože, vam dobre zdorov'ja i fajnu ljubku!“ (s. 3),

LJUBKA - LJUBASKA

- milá, milenka: „Daj, Bože, vam dobre zdorov'ja i fajnu ljubku!“ (s. 3),

GVER – HVYNTIVKA

- puška: „Chto v Bože svjato viz'met'sja za gvery?“ (s. 3),

VYDITY – BAČYTY

- vidět: „Jur'jana ne vydila, skil'ky točno, ale po tomu, jak v Ulasija pidnjalyjsja dohory brovy, zrozumila, ščo hroši buly veliky.“ (s. 3),

PYSEMCE - LYST

- dopis: „Učora pisemce prynesly.“ (s. 4),

PUŽATY – LJAKATY

- strašit, děsit: „Ne pužaj ditej.“ (s. 5),

FANA – PRAPOR

- vlajka: „Chtos'iz čeljadi na radoščach povisyv buv syn'o –žovtufanu na dzvynyci...“ (s. 6),

2. etnografické:

CAPINA

- nástroj na práci se dřevem: „Ulasij maje capinu y sokyru v rukách.“ (s. 10),

3. fonetické:

MEŽY – MIŽ

- mezi: „S’ohodni na fermi urvavsja buhaj i šuhniv mežy telyci...“ (s. 1),

LYŠ – LYŠE

- jen, pouze: „...ščo vona lyš schopylasja rukoju za lyce...“ (s. 1),

VOJNA – VIJNA

- válka: „...mav buty kalika abo zhynuty na vojni...“ (s. 2),

VOL’NO – VIL’NO

- lze, je možné, je dovoleno: „Ale koly gazda kaže, ščo pro ce ne vol’no hovoryty, to vže naj bude tak...“ (s. 3),

VYDKO – VYDNO

- jak je vidět: „Ale, vydko, ne pomahaje j tak žyty, jak žyła doteper Jur’jana...“ (s. 6),

POTOMU – POTIM

- potom: „Jak pohybeli vašoji chočut’vašymy ž rukamy, ščoby potomu z neji skorystaty?“ (s. 7),

4. morfologické:

POVISYV BUV - POVISYV

- vyvěsil: „Chtos’iz čeljadi na radoščach povisyv buv syn’o–žovtufanu na dzvynyci...“ (s. 6),

DID’KO’HO – DID’KO JOHO

- čert ho: „Did’ko’ho ne viz’me.“ (s. 9),

TAKA ´SMY bula – JA TAKA bula

- taková jsem: „*Taka ´smy* bula, ščo lycem konevi do chvosta sila, jak jichala do vinčannja.“ (s. 10),

5. sémantické:

HRUŠKA

- huculský dávný obřad spočívající v tom, že na pohřbu se lidé veselili dle toho, jak veselý byl nebožtík; spisovně boule: „U n´omu vhaduvalasja dovhasta hruška“.

Analýzou dialektismů jsme dospěli k několika názorům. Je vidět, i z tak krátkého analyzovaného úseku (tří stran), že frekvence výskytu dialektismů v tomto díle je poměrně vysoká, především dialektismů lexikálních. Pravidelně se pak opakují fonetické dialektismy *lyš* a *mežy*. Dialektismy se vyskytují především v promluvách vypravěče, sporadicky pak i v promluvách postav. Z našeho pohledu Mariji Matios v této prvotině nešlo ještě primárně o seznámení čtenáře se svým rodným krajem a s Huculy. Příběh není výpovědí o jejich životě, zvycích a mentalitě, ale o silné, částečně emancipované ženě, která pochází ze stejného kraje, jako autorka, proto Matios Jurjaně vkládá do úst ta samá slova, takové nářečí, které je blízké i jí samotné. Jejich funkce pak je, více než charakterizační, spíše samoučelná a v případě nepřeložení těchto prvků by překlad, ani čtenář neměl být příliš ochuzen o estetický i smyslový prožitek. Ukážeme si na krátkém úryvku překlad povídky spisovnou češtinou a kodifikovaný překlad prvky obecně českými.

3.3.1. Překlad obecně českými prvky

Jurjana i Dohopol

Už tejdén před svátkem Dmytrija Jurjana věděla, že jí doma čekají starosti. Ale ne takový, jaký padají na její nebohou hlavu každéj den. Starostí měla být celá kopa, zrovna tolik, kolik viselo vypranejch hadrů rukávy dolů a ramenama k slunku na tenkém bidlu vedle na zimu zoranejch záhonů.

1

Jurjana vodjakživa věděla, že vypraný prádlo se má všet tak, jak se i nosí: prsama nahoru a nohavicema dolů. Ale tadyhle pověsila Jurčykovi kalhotky a košilku

vobráceně, tak, jakoby se v hlavě všechno převrátilo a valilo se vzhůru nohama. No, ale co teď dělat: bída se blíží – otevřej dveře. Z práce se vrátila pozdě a taková nějaká celá nesvá, prázdná a ubitá. V kříži se jí usadila zmijs, která ji neustále zasazovala smrtelné rány na věčný čas. Ale smrt nepřicházela, jen bodala dole v břicho čímsi ďábelským a vostrým tak, že se zachtělo vyrvat z těla to bodlo i s vlastníma kostma a masem, aby už víc nebylo cejtít tu skoro paralyzující bolest.

Jurjana nemusela dlouho přemejšlet, proč se ta zmijs v těle hejbe. Právě od Petra neměla žádný bolestivý dny, i proto, že si v práci dávala pozor. Ale ta práce, kdyby jen mohla, vlezla by za krk, nohy hodila na ramena a tak by tě osedlala, řádila by na tobě, až by tě unavila k smrti.

Dnes se na farmě urval plemenný býk a vtrh mezi jalovice, jako jestřáb na kořist. Kdyby ho Jurjana nechytla a neuvázala znovu k řetězu, moh by drobnounký jalovičky rozcupovat. Ale právě v tu chvíli se v ní samotné jakoby cosi urvalo a pronikavě ji bodlo až se jí v zornicích zablesklo. Potmě pak všela vypraný dětský prádýlko, který čerstvě vonělo podzimním větrem, tak si nevšimla, že Jurčykovo voblečení pověsila vzhůru nohama.

Pak dělala tři věci záraz: vykrucovala hadry, dusila zmijs v břicho a vypočítávala své zemřelé děti, narozený i nenarozený. Nedonošených i zemřelých bylo hodně: Ilko, Marička, Vasjutka, Ivanko, Petrusko, Dmytryk, Tanasij, Vasylo, Štefko, Filip, Annyčka a Odokijka.

Jurjaně je smutno po všech. Ale nejvíc po Ilkovi, kterýho potratila v osmém měsíci. Porod dlouho vodležela. V noci s sebou škubala za dávno umklým Ilkovým pláčem a až do rána pak nezavřela voko: vzpomínala na jeho maličkatej vocásek mezi baculaťoučkejma nožkama a na jeho mateřský znamínko na pravé tváři. V něm se mu zračila dlouhatánská boule, která, padající shora přímo na hlavu, vyděsila Jurjanu při prvním zdrávasu, protože dobře věděla, že se dítě narodí poznamenané.

Dmytryk, Filip, Odokijka, Petrusko, Tanasij a Štefko umřeli do roku. Vostatní děti nedonosila. No, dětem se ale moc nepodobali. Ale stará Fuljačka, která po každým potratu léčila Jurjanu lnem, trpkýma višněma a jakýsima, jen jí známýma, bylinkama, přesně věděla: to byl kluk - dobře, že si ho Bůh vzal k sobě, možná by se z něj stal mrzák, nebo by zahynul ve válce. A to byla holka - možná by se z ní stala kurva, pak je

lépe děkovat Bohu, Ulasicho, za jeho lásku nebeskou, že si vzal dítě k sobě ještě bez hříchu.

Fuljačka, která na vostatní působila všema těma svýma lékama, věštbama a bylinkama poněkud čarodějnickým dojmem, Jurjaně jinak neřekla než Ulasicha - jménem manžela Ulasije.

Fuljačiny léky nepomáhaly, Jurjana byla co rok těhotná. Byla tu jedna možnost – jít k doktorům do Vyžnyce. Voni tam uměli zavřít tu bránu, kterou se děcka draly na boží svět. Ale za vlády Rumunů taková hloupost stála celej majetek, a teď, za sovětů se člověk musel bát, aby ho přitom nevtřávil. Můžeme děkovat bohu, že nepřišli na svět, když tamti vlezli do našich hor. To aby Jurjana rodila na Vánoce a na Mykolaje, aby se nikdo cizí nevobjevil v hospodářství, kde s Ulasijem a dětmi, které přežily, bydleli.

Styděla se sice před svou nejstarší dcerou Pavličkou, která samotná kojí roční Pajutku. Ale co naplat, když ještě může mít děti a Ulasij je plodnej...Jurjaně bude za dva roky čtyřicet, a Pavlička, chuděrka, je už rozvedená. Proto, když střemhlav voblečení pověsíš, sám střemhlav poletíš.

...Před svítáním musel Jurčyk běžet pro Fuljačku. Poprvý se tak Jurjana nedozvěděla, koho porodila v chomáči krvavé hmoty, kterou zakopali v dlouhé hrobce na hřbitově na konci města, kde vodpočívala pod košatým starým ořechem rodina a děti Džurjakových.

Povadlá Jurjana přišla na farmu před polednem, bála se hněvu Dohopola, zplnomocněnce STB. Při hledání skrýší lesních, díval se div, že ne i pod kravský vocasy, a když se některá mladice vopozdila, tu a tam jí šlehal takovýma slovama, že líp by bylo, kdyby ji šlehl bičem. Je fakt, že z jejich farmy za Dohopola ještě nikoho nesoudili, ani nesebrali na exekuce „prsty do dveří“. Ale na jak dlouho?

3.3.2. Překlad spisovný

Jurjana i Dohopol

Už týden před svátkem Dmytrija Jurjana věděla, že jí doma čekají starosti. Ale ne takové, jaké padají na její nebohou hlavu každý den. Starostí měla být celá kopa, zrovna tolik, kolik viselo vypraných hadrů rukávy dolů a rameny k slunkci na tenkém bidlu vedle na zimu zoraných záhonů.

1

Jurjana odjakživa věděla, že vyprané prádlo se má věšet tak, jak se i nosí: hrudí nahoru a nohavicemi dolů. Ale tadyhle pověsila Jurčykovi kalhotky a košilku obráceně, tak, jakoby se v hlavě všechno převrátilo a valilo se vzhůru nohama. No, ale co teď dělat: bída se blíží – otevírej dveře. Z práce se vrátila pozdě a taková nějaká celá nesvá, prázdná a ubitá. V kříži se jí usadila zmije, která ji neustále zasazovala smrtelné rány na věčné časy. Ale smrt nepřicházela, jen bodala dole v bříše čímsi ďábelským a ostrým tak, že se zachtělo vyrvat z těla to bodlo i s vlastními kostmi a masem, aby už více nebylo cítit tu až paralyzující bolest.

Jurjana nemusela dlouho přemýšlet, proč se ta zmije v těle hýbe. Právě od Petra neměla žádné bolestivé dny, i proto, že si v práci dávala pozor. Ale ta práce, kdyby jen mohla, vlezla by za krk, nohy hodila na ramena a tak by tě osedlala, rajtovala by na tobě, až by tě unavila k smrti.

Dnes se na farmě urval plemenný býk a vtrhl mezi jalovice, jako jestřáb na kořist. Kdyby ho Jurjana nechytla a neuvázala znovu k řetězu, mohl by drobnounké jalovičky rozcupovat. Ale právě v tu chvíli se v ní samotné cosi urvalo a pronikavě ji bodlo až se jí v zornicích zablesklo. Potmě pak věšela vyprané dětské prádýlko, které čerstvě vonělo podzimním větrem, tak si nevšimla, že Jurčykovo oblečení pověsila vzhůru nohama.

Potom dělala tři věci zaráz: vykrucovala hadry, dusila zmiji v bříše a vypočítávala své zemřelé děti, narozené i nenarozené. Nedonošených i zemřelých bylo hodně: Ilko, Marička, Vasjutka, Ivanko, Petrusko, Dmytryk, Tanasij, Vasylko, Štefko, Filip, Annyčka a Odokijka.

Jurjaně je smutno po všech. Ale nejvíce po Ilkovi, kterého potratila v osmém měsíci. Porod dlouho odležela. V noci s sebou škubala za dávno umklým Ilkovým

pláčem a až do rána pak nezavřela oko: vzpomínala na jeho maličkatý ocásek mezi baculaťoučkýma nožkama a na jeho mateřské znaménko na pravé tváři. V něm se mu zračila dlouhatánská boule, která, padající shora přímo na hlavu, vyděsila Jurjanu při prvním zdrávasu, protože dobře věděla, že se dítě narodí poznamenané.

Dmytryk, Filip, Odokijka, Petrusko, Tanasij a Štefko umřeli do roku. Ostatní děti nedonosila. No, dětem se ale moc nepodobali. Ale stará Fuljačka, která po každém potratu léčila Jurjanu lnem, trpkými višněmi a jakýmasi, jen jí známými, bylinkami, přesně věděla: to byl kluk - dobře, že si ho Bůh vzal k sobě, možná by se z něj stal mrzák, nebo by zahynul ve válce. A to byla holka - možná by se z ní stala kurva, pak je lépe děkovat Bohu, Ulasicho, za jeho lásku nebeskou, že si vzal dítě k sobě ještě bez hříchu.

Fuljačka, která na ostatní působila všemi těmi svými léky, věštbami a bylinkami poněkud čarodějnickým dojmem, Jurjaně jinak neřekla než Ulasicha - jménem manžela Ulasije.

Fuljačiny léky nepomáhaly, Jurjana byla co rok těhotná. Byla tu jedna možnost – jít k doktorům do Vyžnyce. Oni tam uměli zavřít tu bránu, kterou se děcka draly na boží svět. Ale za vlády Rumunů taková hloupost stála celý majetek, a teď, za sovětů se člověk musel bát, aby ho přitom neotrávili. Můžeme děkovat bohu, že nepřišli na svět, když tamti vlezli do našich hor. To aby Jurjana rodila na Vánoce a na Mykolaje, aby se nikdo cizí neobjevil v hospodářství, kde s Ulasijem a dětmi, které přežily, bydleli.

Styděla se sice před svou nejstarší dcerou Pavličkou, která samotná kojí roční Pajutku. Ale co naplat, když ona ještě může mít děti a Ulasij je plodný...Jurjaně bude za dva roky čtyřicet, a Pavlička, chuděrka, je už rozvedená. Proto, když střeňhlav oblečení pověsíš, sám střeňhlav poletíš.

...Před svítáním musel Jurčyk běžet pro Fuljačku. Poprvé se tak Jurjana nedozvěděla, koho porodila v chomáči krvavé hmoty, kterou zakopali v dlouhé hrobce na hřbitově na konci města, kde odpočívala pod košatým starým ořechem rodina a děti Džurjakových.

Povadlá Jurjana přišla na farmu před polednem, bála se hněvu Dohopola, zplnomocněnce STB. Při hledání skrýší lesních, díval se div, že ne i pod kravské ohony, a když se některá mladice zpozдила, tu a tam jí šlehal takovými slovy, že lépe by bylo,

kdyby ji šlehl bičem. Je fakt, že z jejich farmy za Dovahopola ještě nikoho nesoudili, ani nesebrali na exekuce „prsty do dveří“. Ale na jak dlouho?

3.3.3. Shrnutí překladů

V případě povídek, jako je tato, kde dialektismy v díle mají až sekundární, podpůrnou funkci, jsou spíše záležitostí jazykového úzu samotného autora, než prostředkem charakterizace postav a prostředí, přikláníme se k obecně přijímanému názoru, a to překládat dialektismy spisovnou češtinou.

3.4. Vstavajte, mamko

Jinak je tomu ale v druhé analyzované povídce Mariji Matios *Vstavajte, mamko*. Jak uvidíme, dialektismy zde hrají významnější roli a jejich nepřeložení by text podstatně ochuzovalo.

Dialektickým rozborem povídky *Vstavajte, mamko* jsme dospěli k následujícímu: autorka v knize užívá elementy pokuts'ko-bukovyns'kého dialektu (především huculismy), a to lexikální (ve smyslu vlastní lexikální dialektismy, které tvoří nejpočetnější skupinu) a etnografické, dále pak nacházíme dialektismy fonetické a morfologické a i větší množství dialektismů sémantických, které mohou být pro překladatele zavádějícími. Jak jsme uvedli již v úvodu, jedná se o tzv. falešná slova, která vypadají (z hlediska morfologické a lexikální stavby) jako spisovná, avšak jedná se o dialektismy. Mají pak jiný význam, než jejich spisovný protějšek a pokud je překladatel nerozpozná, přeloží je sémanticky špatně. Z hlediska lexikologie by se tato slova dala klasifikovat jako homonyma. Je tedy potřeba, aby překladatel v případě textu, ve kterém se vyskytují dialektismy, postupoval obezřetně a precizně.

Nutno zmínit, že analyzovaná povídka je velmi malého rozsahu, a to 9 stran formátu A5 v českém překladu. I přes tak „malý“ rozsah se v ní dialektismů vyskytuje poměrně hodně.

1. Lexikální:

DID – DIDUS'

- dědeček; „...mama Kateryna j *did* Ivan dyvylysja...“ (s. 1),

LAVKA – LAVYCJA

- lavice: „...šče raz povtoryv Kornyl’o i oby dva sily na lavku pid žerdkoju...“ (s. 1),

FUDUL’NYJ – PYCHATYJ, HORDOVYTYJ

- namyšlený, hrdý, pyšný; „Koryla zaarkanjat’ moskali j kotras’ fudul’na divka...“ (s. 1),

DIVKA – DIVČYNA, DOŇKA

- dívka: „Kornylja zaarkanjat’ moskali j kotras’ fudul’na divka...“ (s. 1); dcera: „a joho Varvarka sydityme v cych horbach, z prykladenoju daškom doloneju i z hrabljamy v druhij ruci – j vyzyratyme z plaju svojeji doli; j syvityme v divkach“ (s. 1),

PLAJ – HIRSKA STEŽKA

- horská cesta, pěšina: „...a joho Varvarka sydityme v cych horbach, z prykladenoju daškom doloneju i z hrabljamy v druhij ruci – j vyzyratyme z plaju svojeji doli...“ (s. 1),

NAHLYJ - RAPTOVYJ

- náhlý; „...pohan’blena pered usim myrom nahlym Kornyl’ovym vidstupom.“ (s. 1),

MYR – SVIT, LJUDY

- lidé, národ, svět; „...pohan’blena pered usim myrom nahlym Kornyl’ovym vidstupom.“ (s. 1),

DIVOCTVO – DIVUVANNJA, NEVYNNIST’

- dívčí léta, panenství: „Šandrovi sperlo duch i vidibralo pam’jat’ pro Varvrčyne divoctvo.“ (s. 2),

TOLOKA - PASOVYŠČE

- pastvina; „...zbyrajte chatnje načunnja ta chovajte v okopy v toloci.“ (s. 2),

GAZDA – HOSPODAR

- hospodář, ale také dobrý člověk: „U Siruku lyšylosja dvi hospodarky z šistnadcjaty chat gazdiv, Vasylju!“ (s. 2),

RUBATY – RIZATY

- řezat: „Budeš kazaty meni...Meni samomu, pevno, ne v Siruku pup rubanyj...“ (s. 2),

ŽENYTY - BIHTY, TIKATY

- utíkat, běžet: „A teper ženy, Kornylju, v selo, bo jak zdohadaju, čšo ty tut buv, to vže niščo ne pomože.“ (s. 2),

DITVO – DITY

- děti: „Ditvo, udit´ do chaty. Budemo radytysja. Bo nema koly...“ (s. 2),

DOSVITOK – SVITANOK

- úsvit, svítání: „...Dunus´ vysydiv uhoru na bukovi z dosvitku.“ (s. 2),

TESATY – LUPYTY

- odlupovat, loupat: „Z buka na odyn bik bulo vydno vsju jichnju graždu – velike Šandrove gospodarstvo, obnesene zdorovym tesanym derevom...“ (s. 3),

NAKOLY – KOLY, JAKŠČO

- když, jakmile: „Nakoly Dunus´ zaprymityv by bodaj naznačnyj ruch u plaju, to vidrazu mav zahavkaty lysesceju...“ (s. 3),

PES – SOBAKA

- pes: „...chlopec' povynen zdijnjaty harmyder na ves'chutir; skrehotaty sorokuju, trubyty olenem, brechaty psom...“ (s. 3),

KROSNA - KOZLY

- koza na řezání dřeva; „...brat Fedus' prypasovuvav na krosna tesani došky...“ (s. 3),

VUJKO – DJAD'KO

- strýc: „Treba bulo maloho Mykolajčyka vyprovadyty taky v Siruk do vujka Onufija, bo šče ne znatym jak stanet'sja.“ (s. 3),

KRIZ' - ČEREZ

- skrz: „...holosyla Varvarka kriz' vidčyneni chatni vikna...“ (s. 5),

LADNATY – HOTOVYTY

- připravovat: „Dunus'ladnav na stoli načynnja dlja pomynok.“ (s. 5),

PUŽATY – LJAKATY

- lekat, děsit, strašit: „Mykolajčyku, bude...Ne pužaj ljudej, dytyntko, Mykolajčyku...“,

FAMILIJA – SIM'JA, RODYNA

- rodina; „Familiiji treba prekazaty.“ (s. 5),

TEMENNYJ – VELYKYJ, STRAŠNYJ

- veliký, strašný; „Oho-o-o, ce ne dilo, pane-tovaryšu, ce hore temenne, ce sl'ozy kryvavi,...“ (s. 5),

VYDITY – BAČYTY

- vidět: „Vydyte, ljubi, take zakolotylosja v cim sviti, ščo skoro zabudeš, jak nazyvaješja j de tobi pup rubaly...Vydyš, pravyj bik lycja začervonyvsja.“ (s. 6),

PEREINAKŠYTY – ZMINJUVATY, PEREROBLJATY

- změnit, přeměnit: „Tak ščo j zvyčaji pereinkšujuťsja potychu.“ (s. 6),

KRYŠKA – NAKRYVKA

- víko, poklop; „Tato Vasyl’ čomus’ metušyvsja po chati, to popravljajučy nezapalenu svičku v rukách pokijnyci, to pokrývalo na kryšči domovyny.“ (s. 6),

ZAVŠE – ZAVŽDY

- vždycky: „Malyj Mykolajčyk, škutyl’hajučy dužče, ni~~ž~~zavše, na pravu nohu, stav po druhyj vid Varvarky bik truny...“ (s. 6),

2. etnografické:

GRAŽDA

- huculské stavení (příloha č. 3); „Z buka na odyn bik bulo vydno vsju jichnju graždu...“ (s. 3),

KONOVKA

- dřevěná konev (příloha č. 4); „...nesla počerez objistja derev’jane vidro – konovku – z vodoju,“ (s. 3),

TREMBITA

- národní hudební nástroj, rozšířený především na Huculsku (příloha č. 5): „...kolo n’oho sydiv did Ivan, spertyj na trembitu;...“ (s. 3),

KEPTAR

- kožíšek; „...zodjahnuta, jak do vinčannja, – v pysanij čornym chrestykom soročci, v keptari, zavyta po-molodyc'ky najkraščoju – velukodňoju – chustkoju...“ (s. 3),

VORYNA

- tyčky tvořící plot: „Tato Vasyl išov za tr'oma ljud'my až do vorynnja v toloci, tak, jak prodovžav by hostej z nabutku, a ne z pomynok.“ (s. 7),

3. fonetické:

LYŠ – LYŠE

- jen, pouze; „...skazav Kornyl' o vsim Šandram, i lyš staryj iz nych, tato Vasyl', čomus' vidpoviv...“ (s. 1),

SEBTO – CEBTO

- totiž, takže; „ Ledve zhadaly pro toho, ščo v Rižach, sebto pro vas, Vasylju.“ (s. 2),

NAJ – CHAJ, NECHAJ

- at', necht': „A jak ni – naj hnyje v zemli, krašče naj zemja pryjme, niž satana maje rozbyraty ljuds'ke dobro.“ (s. 2),

ŽONA – ŽINKA

- žena: „Nevčasno pomerla vaša žona, Šandro, nevčasno...“ (s. 6),

POČEREZ – ČEREZ

- přes; „...nesla počerez obijstja derev'jane vidro – konovku – z vodoju,“ (s. 3),

ZADALEKO – DALEKO

- daleko: „Dunus´ne mav syly obernutysja, ščoby podyvytysja, jak zadaleko jichni zahotivel´nyky.“ (s. 4),

TIL´KO – TIL´KY

- právě, zrovna; „Domovynu lyš til´ko zrobyly.“ (s. 5),

LJUBA – LJUBOV, KOCHANNJA

- láska; „O, ljubi, - zitchnuv Vasul´, - smert´prychodyt´vid Boha,...“ (s. 6),

TOROKY – TOROČKY

- třásně; „... lyš zostavyt´vidkrytym oblyččja, ščo bililo z-pid pyšnych torokiv chustky“ (s. 6),

4. morfologické:

SVJATOŠNYJ – SVJATKOVYJ

- sváteční: „...šče raz povtoryv Kornyl´o i oby dva sily na lavku pid žerdkoju, de sušylysja zillja, vinky kukurudzy ta časnyku j svjatošna odeža.“ (s. 1),

GAZDOVYTYJ – GAZDIVNYJ

- hospodářský: „Vasyl´dyvyvsja teper na Kornylja u rozumiv, ščo, pevno, uže sporochnyly joho nadiji na gazdovytoho zjatja.“ (s. 1),

NAŠČO´STE – ČOMU

- proč; „Mykolajčyk vaš plače, naščo´ste lyšyly Mykolajčyka, mamko...berit´ho do sebe.“ (s. 7),

BERIT´HO – BERIT´VIZMIT´ JOHO

- vzít s sebou; „Mykolajčyk vaš plače, naščo´ste lyšyly Mykolajčyka, mamko...berit´ho do sebe.“ (s. 7),

NEJE – NE JE

- není; „I šče vse neje – lyš maje buty.“ (v ukrajinštině se zápor píše zvlášť, navíc by se toto spojení dalo počítat i do syntaktických dialektů, protože spisovně by věta měla jinou stavbu, a to *I šče ne vse – lyš bude.*)

5. sémantické:

NABUTOK – (HOSTYNA, ZABAVA)

- hostina, návštěva, zábava; spisovně – majetek, statek: „Tato Vasyl išov za tr´oma ljudmy až do vorynnja v toloci, tak, jak prodovžav by hostej z nabutku, a ne z pomynok.“ (s. 7),

POBRYTY – (VYHANYTY)

- přeběhnout; spisovně - holit: „Dunus´neochoče znovu pobriv do buka, choča j ne bulo potreby lizty vverch...“ (s. 7).

3.4.1. Výskyt dialektismů

Vlastní lexikální dialektismy se vyskytují převážně v promluvách vypravěče, zřídka v promluvách postav. V promluvách postav se však velmi často uplatňují dialektismy fonetické a morfologické. Fonetických hned několik například v promluvě otce Vasyla: „Domovynu lyštil´ko zrobyly. Familiji třeba prekazaty...Naj Boh boronyť, ščo zavdala meni na holovu.“ Morfologické pak v promluvě nejmladšího syna Mykolajčyka: „Mykolajčyk vaš plače, naščo´ste lyšyly Mykolajčyka, mamko...berit´ho do sebe“. Když vezmeme v úvahu krátký rozsah povídky, je až neuvěřitelné, kolik dialektických prvků se v textu nachází.

3.4.2. Funkce dialektismů

Lexikální dialektismy (vlastní lexikální a etnografické) v textu bezpochyby plní funkci charakterizační, lokalizační a obrazotvornou. Záměrem autorky je nechat před čtenářem vyvstanou obraz nejen Hucula s jeho trembitou a kožichem (keptarem), ale zmalovat a přiblížit čtenáři celou huculskou krajinu, se staveními, loukami, oděvy, náčiním každodenního života, ale i vlastní mluvou se svébytnými výrazy.

Lexikální dialektismy tvoří jednu úroveň textu, druhou úroveň tvoří fonetické a morfologické dialektismy v promluvách postav. Tyto dialektismy slouží ke zvýraznění a

doplnění, k ucelení mentality postav. Neslouží ani tak k charakteristice konkrétní postavy, jako spíše obecně k charakteristice Huculů.

Z výše provedené analýzy a srovnání vyvozujeme dva závěry:

1. Není možné pestře opsat způsob života, tradice, mentalitu, každodenní život a pocity Hucula bez jeho rodné mluvy, která přibližuje čtenáře k místu činu, která dává dílu obraznost a spoluutváří styl nejen díla, ale i styl samotného autora. Dialektismy zde hrají důležitou stylovou a obrazotvornou roli:
 - Jsou dominantním obrazotvorným faktorem.
 - Jsou prostředek ke zvýraznění, doplnění mentality hrdinů.
 - Jsou jedním z rysů individuálního autorského stylu Mariji Matios.
 - Jsou prostředek umělecké originalnosti při utváření obrazu světa.
2. V českém překladu se téměř vytratily všechny výše uvedené role dialektismů v tvorbě Mariji Matios (viz příloha č. 6).

Ptáme se tedy, když zcela vypustíme dialektické prvky při překladu do češtiny, nebo některé nahradíme obecnou češtinou, neochudíme tak dílo o jednu z jeho nejdůležitějších funkcí, a to informovat čtenáře o jakémsi Huculsku, nacházejícím se na Zakarpatské Ukrajině, o lidech, kteří zde žijí? Nechceme přeceňovat význam dialektismů (jednak obecně, jednak v tvorbě autorky) a téma Huculska a Huculů není tím jediným tématem, o kterém nám Matios prostřednictvím svých textů vypráví, přesto tvoří důležitou, a z našeho pohledu, neopomenutelnou část její tvorby.

Jak tedy dialektismy přeložit a alespoň část z výše uvedeného v textu zachovat? Z našeho pohledu důležitější než vlastní lexikální dialektismy, fonetické a morfologické dialektismy jsou v tvorbě Matios důležitější dialektismy etnografické. Ačkoli si uvědomujeme, že se již pohybujeme lehce za stanoveným cílem této práce, je nutné si uvědomit, že jednak tato místní označení spadají do skupiny dialektismů a jedna tvoří v tvorbě Mariji Matios to, co je tam ukrajinské, přesněji huculské. Pokud bychom toto dýchnutí huculského etnika do duše čtenáře chtěli při překladu zachovat, i jakožto silný autorský rys tvorby Mariji Matios, je nutné se etnografickým dialektismům při procesu překladu věnovat. Na původní otázku, mohlo by se zdát, jsme tedy už odpověděli. Ale ne tak zcela. Vzhledem k intenzitě s jakou užívá Marija Matios prostředků k charakterizaci huculského etnika, od jeho mluvy, přes názvy oděvů, jídel, hudebních nástrojů a všeho co je spojené s životem Huculů na Huculsku, po vyjádření

jejich mentality, se nám jeví jako nutné zachovat tyto prostředky, a to především prostřednictvím etnografických dialektismů a dialektických prvků nářečí východomoravské skupiny (vysvětlíme posléze).

3.4.3. Etnografické dialektismy a jejich překlad

Těžko budeme hledat jednoslovná pojmenování vystihující skutečnost, pojmenování pro huculské *konopka* či *trembita*. Tedy jednoslovné pojmenování v textu nepřipadají v drtivé většině případů v úvahu. V úvahu nepřipadá ani možnost textového, popř. mimotextového (např. pomocí vysvětlivek pod čarou, či připojeným slovníčkem) vysvětlování těchto pojmů.

Na čtenáře by vysvětlení typu (vysvětlení kurzívou) mohlo působit rušivě, možná i nepříjemně a odvádělo by ho to od obsahu sdělení: „Díval se na klidnou, jakoby ospalou usedlost a dělalo se mu čím dál, tím hůř, až k mdlobám: táta seděl na zápraží u domku a nevytáhoval fajfku z pusy, vedle něj seděl děda Ivan, svírající trembitu, *huculský národní hudební nástroj, který vydává zvuk podobný troubení*; bratr Fedus nakládal na kozu na řezání dřeva tesané desky; sestra Varvarka oškubávala kuřata; jen malý Mykolajčyk, držíc se oběma rukama za hlavu, se potácel u dokořán otevřené brány, jakoby byl opilý nebo postižený. Hřebec Dynuse Opryšek nervózně stříhal ušima u Mykolajčyka a máma Kateryna oblečená jako nevěsta, v košili s malovanými černými křížem, v keptari – *kožíšek z ovčí kůže, bez rukávů, bohatě zdobený, typický pro obyvatele Karpat*, zahalená mladistvě do nejhezčího, velikonočního, šátku, nesla přes hospodářství dřevěné vědro, konovku – *s jedním uchem a dřevěným víkem nahore*, s vodou.“

Na základě konzultací s vedoucí práce, jsme dospěli k možnému řešení, jak nepřetěžovat text podobnými vysvětlivkami a zároveň zprostředkovat čtenáři ducha a kolorit huculského života. Tento nápad se týká především elektronických knih. Nejsme samozřejmě proti tištěným knihám, ale v dnešní moderní technické době by se dalo i o této variantě, o zpracování a zprostředkování knihy čtenáři prostřednictvím internetu, velmi reálně uvažovat. V případě ukrajinské literatury obzvláště, neboť překlad ukrajinské umělecké literatury je zatím spíše jen hobby málopočetné skupinky českých překladatelů a touto cestou by se jednak snížily náklady na distribuci překladů, jednak by se zvýšila dostupnost beletristických knih ukrajinských spisovatelů českému čtenáři a také by se rozšířily možnosti modifikace textu. Uvědomujeme si, že se zde již

pohybujeme na tenkém ledu vkusu a nevkus, ale právě v případě tvorby Mariji Matios, ze které je u nás přeložená jen jediná povídka (!), by to určitě mohl být podnět k hlubšímu zamyšlení.

Jednalo by se o následující metodu. Jak jsme již psali výše, jazyk děl Matios by měl nést určité ne spisovné prvky. Na základě analýzy jsme se dobrali řešení, že by nářeční elementy (vlastní lexikální, fonetické a morfologické) v její tvorbě mohly být nahrazeny dialektismy východomoravské nářeční skupiny a etnografickými dialektismy, které by v textu mohly existovat buďto v transliterované podobě (případ trembity), nebo adekvátně přeložené (případ konovky – vědra, putýnky²⁹, keptaru - kožíšku). Tato slova by byla opatřena odkazem, a když by čtenář na příslušné slovo klikl, ukázal by se mu obrázek (někdy doplněný o melodii) znázorňující příslušné slovo. Jen na čtenáři by bylo, zda zůstane ochuzen, nebo se obohatí o nové vědomosti a prohloubí tak zážitek z četby.

Druhou částí překladu, jak už jsme zmínili, by tvořily dialektismy východomoravské nářeční skupiny. Proč právě tyto? Odpověď je vcelku jednoduchá: společný prapůvod ukrajinských Huculů a českých Valachů. Při rozboru děl Mariji Matios nás překvapilo, kolik toho mají tato etnika společného, až jsme nakonec zabrousili částečně i do historie, abychom si domněnku, že se v podstatě jedná o příbuzná etnika, ověřili. Ani Huculové, ani Valaši, ale karpatští horalové. Obě tato etnika mají společný prapůvod někde v Rumunsku, podle současných teorií. Toto spojení českého a ukrajinského etnika nás vedlo k zamyšlení, co ještě, kromě původu, mají společného. A našli jsme toho celkem dost, od paralelního způsobu života počínaje, přes podobný typ stavení, nářadí, jídel, hudebních názorů, až po svébytný, krásný a jadrný jazyk konče. Našli jsme dokonce několik prakticky shodných lexému, pro ukázkou uvedeme alespoň pár: *familie* (rodina), *gazda* (hospodář) nebo slovotvorně podobné pereináčujút' x pereinakšujut'. Podobných slov bude jistě více, ale nemáme prostor se jim podrobněji věnovat.

Tato podobnost dvou etnik nás vedla k myšlence překládat nářeční prvky Mariji Matios právě dialektickými prvky valašského nářečí. Jsme si vědomi hrozícího prstu při lokalizaci děje, ale v tomto případě si musíme položit otázku, zda by lokalizace k českému typu pastevců - Valachů nebyla na místě.

²⁹ Vypůjčili jsme si z překladu povídky publikovaném v *Expres Ukrajina*.

Při výběru nářečních prvků jsme vybírali takové, které by na čtenáře nepůsobily rušivě, byly by srozumitelné a nenavozovaly ve čtenáři humorné asociace (upouštíme například od uplatňování *ó* před *j* a zčásti před *ň*; od nahrazování *é / ě / e* místo *í* (například *lét, řect, chtět, mět* místo *lít, říct, chtít, mít*, které by mohli z našeho pohledu sloužit spíše jako prostředek komiky a nápadně připomínají některé prvky hanáčtiny). Z toho důvodu budeme užívat především fonetické a morfologické dialektické prvky. Z lexikálních prvků jsme vybrali jen ty, které jsou společné (či podobné) pro obě etnika, nebo jsou alespoň známé (např. z lidových písniček):

1. Hláskoslovné:

- monoftongizace *ou>ú* (*nesou - nesú*),
- časté *a* místo *e* na konci slov (*moja vesnica – moje vesnice*),
- infinitivy s pravidelným zakončením na *-t'*
- zachování starého *é* (*kamének, polévka*)
- vypouštění *j* před *i, í* (*y, ý*) na začátku slova, někdy *i* na švu složeniny (*it' – jít, iskra – jiskra, přeinačit – přeměnit*),
- *o* bez protetického *v-*,
- užívání krátkých samohlásek ve slovech typu *mak, blato, spat, pit, dat*,

2. morfologických:

- užití slovesa "být" v 1. osobě jednotného čísla ve tvaru *sem* jako pomocného slovesa a tvaru *su* jako sponového slovesa a ve významu *existovat*,
- zvrtného *sa* místo *se*,
- v genitivu singuláru neživotných substantiv mužského rodu tvrdého skloňování užití koncovky *-u* (*kraju, čaju*),
- u sloves zakončených na *-ovat* v 1. osobě singuláru užití koncovky *-uju* a v 3. osobě plurálu *-ujú*,
- usubstantiv ženského rodu v akuzativu koncovka *-u* (*ulicu*),
- nestažené podoby při skloňování zájmen *můj, tvůj, svůj* (*mojeho, tvojeho, svojeho*).

3.4.4. Překlad v praxi

Vstávejte, mamko...

Zjevení rok 1947

Kyrylo stanul na prahu Šandrova domu, pobledlý jako bledule. Byl přepásaný širokým koženým opaskem s vyraženou hvězdičkou uprostřed. Kdoví proč bez klobouku a obvyklé vojenské brašny přes rameno.

Měl výraz ukradené a potom znenadání upuštěné z jestřábího zobáku kořisti.

„Chvalte Pána!“ řekl Kornylo všem Šandrům, ale **enem** starší z nich, tátu Vasyl, odpověděl nečekaně „Pán bůh narodil sa“. Nikdo se na tátu nepodíval, dokonce se ani nikdo nepodivoval jeho odpovědi. Čtyři děti –Varvarka, Fedus, Dynys i Mykolajčyk, máma Kateřina a děda Ivan se na Kornyla dívali tak, jakoby měl po nich hodiť granátem.

Dál Kornylo odpověděl „Chvála bohu navěky“ a poté pokračoval „Vasyle...“

Táta přešel pohledem všechny Šandry naráz a ti se vytratili z chalupy, jako pára nad hrncem.

„Vasyle...“ zopakoval Kornylo a oba si sedli na lavici pod bidlem, na kterém se sušily bylinky, věnce kukuřice, česnek a sváteční oděv.

Dvakrát opakované Kornylovo „Vasyle“ nevěstilo nic dobrého. Kornylovi se už dávno líbila Šandrova Varvarka, ale dnešní zákony jim, kvůli nízkému věku Varvarky, nedovolovali se vzít. Dříve mohli složit církevní slib, ale od té doby, co sám pan farář slouží těm současným satanům a co se Kornylo stal pochůzkářem místního národního výboru, musejí dodržovat zákon. Vasil, dívající se na Kornyla, pochopil, že všechny jeho naděje a myšlenky na Kornyla jakožto hospodářského zetě, zpráchnivěly. Grunt propadne kolhospu; Kornyla si podrobí moskaly a nějaká panička, a jeho Varvarka bude seděť tady v těch kopcích, kde s chlapy zůstala **enem** dvě stavení, ale ani v jednom není mládenec na ženění; zakrývající si jednu dlaň oči a v druhé ruce s hráběmi bude na pěšině vyhlížet svůj osud. A zdravá a bohatá **cérka** tu bude **čekať**, zostuzená před celým světem Kornylovým náhlým odstupem.

Dva muži, nasupení býci stojící rohy namířenými proti sobě, znovu stanuli uprostřed světnice a oba cosi čekali od toho druhého.

„Zítřka si pro vás přijdú, Vasile...“ naložil svými slovy těžké závaží na Vasylova ramena.

„Proč?!“ zatajil se Šandrový dech a tu tam byly myšlenky na Varvarčyna dívčí léta.

„Protože jste Šandrové, kvůli ničemu inému.“

„Jak to?“ znovu se mu sevřelo hrdlo, sotva že se nadechl. Kornylo jenom odpověděl

„Tak to...“. A tak to bylo.

Místnímu národnímu výboru přišel na zítřek příkaz k deportaci, očištění území od banderovských tlup a jejich učení. Z Bílého potoku mělo **ít** pryč deset rodin. Do okresu dorazili seznamy se jmény **familií**. No a Petro Šandro, ten kterému říkají Chromý, se vykoupil. Teda ne on, ale jeho žena, která má pletky s vedoucím kanceláře výkupu...

Ale seznamy jsou už na okrese. A u toho Petra Chromého je sedm lidí. Tak si dnes ráno lámali na výboru hlavu koho **vzít** místo Chromého...A to ne jen tak někoho, ale jen Šadrovi, kterých je také sedm.

Na poslední chvíli si vzpomněli na toho v Rižích, tedy na vás Vasyle. Chůze sem sice trvá, pravda, půldne, zato je vás sedm. A všichni Šandrovi. Ale Kornylo tady nebyl Vasyle, nic vám neřekl. A vy přemýšlejte, co s tím... A pokud nic nevymyslíte, posbírejte, co máte doma a schovejte to v zákopu na pastvině. A až se někdy vrátíte do Riží, vykopete to. A když ne, **bodaj** to hnije v zemi, líp ať to přijme země, než aby satan shrábl náš majetek. A jestli, Vasyle, chcete vědět, tak **enem** kvůli své mámě sám nejdu do lesů, protože i mě odvezou nakonec na Sibiř, a máminy dny jsou spočítány i bez toho...A vaši Vararku si **chcu** vzít...“

„A kdo nás přijde vyhnat?“ zeptal se Šandro a díval se přitom dolů na nohy.

„Dva nebo tři z KGB a jeden z národního výboru se seznamem a protokolem...V Siruku zůstala jen dvě **gazdovstva** z šestnácti, Vasyle!“

„To říkáš mně – mně, kterému v Siruku pupeční šňůru stříhali. A teď utíkej, Kornylo, do **dědiny**, nebo jak se dozví, žes tu byl, už nám nic nepomůže. A jestli můžeš, přijď zítřka s nimi“ řekl Vasyl a položil si hlavu do dlaní. Seděl tak dobrou hodinu, než zavolal: „Děcka, pojďte domů. Budeme sa radiť. Nemáme moc času...“

Dunus seděl nahoře na buku od úsvitu. Z něj bylo na jedné straně vidět celou jejich [usedlost](#), velké Šandrovo hospodářství, ohraničené kůry zbavenými kůly a vysokou vyřezávanou bránou, a po druhé straně se táhla pěšina, na které se měli objevit strůjci všech současných lidských osudů a dnes i jejich. A v dále, kam až oko dohlédne, se tyčily hory v ranním oparu. A neměly konce. Kdyby Dunus postřehl jen nepatrný pohyb na stezce, hned měl zaštěkat jako liška, jak by se jen noha ukázala na pěšině, měl chlapec spustit rámus na celý chutor: zaskřehotat jako straka, zatroubit jako jelen, zaštěkat a zakokrhát. Za svítání bylo ještě všude ticho a Dunus přesunul pohled ze stezky na stavení.

Díval se na poklidné, jakoby ospalé hospodářství a bylo mu mdle až hrůza: táta seděl na zápraží u domu a nevytahoval fajfku z pusu, vedle něj seděl děda Ivan svírající [trembitu](#); bratr Fedus přichystával na kozu naštěpané desky, sestra Varvarka škubala zaříznuté slepice; jen malý Mykolajčyk, držící se oběma rukama za hlavu, kolébal se v dokořán otevřené bráně, jako by byl opilý nebo nahlouplý. Dunusův hřebec Opryšek nervózně stříhal ušima vedle Mykolajčyka a máma Kateřina, oblečená jak na svatbu, v košili s vyšívaným černým křížem a [kožíšku](#), zahalená jako mladice do nejhezčího, velikonočního, šátku, nesla přes hospodářství dřevěné [vědro](#) s vodou. V tomto obraze, odkrývajícím se Dunusovi z buku, bylo něco nepřírozeného a falešného, že chlapec až zasténal při představě, co se bude dít. Navzdory tomu jasně a příjemně svítalo slunce. Na slunci žlutla suchá tráva psárka, lenivě uždibovaná ovce a jehňaty. Dva koni skotačili pod smrkem na pastvině. Kráva olizovala u koryta s vodou ucho býčkovi. A tu se chlapec na buku zatahal za vlasy: je to on, nebo to už není on? Je. Ale to není vše – to teprve přijde.

Měli poslat malého Mykolajčyka do Siruka k [baťovi](#)³⁰ Onufrijovi, vždyť nevědí, co se bude dít. Ale táta řekl „ne!“ a tak Dunus pořádně vyčistil zákop na kopci, který tu zůstal ještě z rakouské války, pořádně vystlal dno chvojím a schoval sem malému trochu [ídla](#) a místo vody mu poslouží ostružiny, kterými je, jako hvězdami nebe, posetý kopec. Táta dlouho přikazoval Mykolajčykovi, co má dělat, až se z pastviny ozve liška a tak dál, malý pokyvoval hlavou a díval se do země, ale Dunusovi běhal mráz po zádech při myšlence, že Mykolajčyk, napadající na kratší pravou nohu, se bude snažit doběhnout do

³⁰ Nářeční slovo *baťa* (strýc) jsme použili spíše jako zajímavost.

okopu rychleji, než vůbec Dunus ztropí z buku nějaký rámus a potáhne se tedy pak s čerstvě porubáným dřevem k bráně sám.

...A když se chvíli po poledni na pěšině zahoupaly lísky a ozvěna přinesla lidské hlasy, Dunus rychle a kdoví proč neohrabaně zaštěkal jako liška. Po tom ještě hodil oko na hospodářství: všichni Šandrové, jak seděli na zápraží, zvedli hlavy k bráně, ve které stál malý Mykolajčyk bez pohybu. Táta s dědou pokřižovali mámu a v běhu ji doprovázeli do domu, kde se zároveň otevřela všechna okna a byl slyšet Varvarčyn pláč. Za lískami, daleko dole, se na pěšině objevily tři postavy. Dunus pomalu sjel z buku, zatroubil jako jelen, zaštěkal. Dál měl ještě zaskřehotat jako straka a zakokrhlat a pak pomalu nést k stavení oloupané dřevo. Ale kokrhání ani skřehotání již nebylo třeba: ve stavení se temně rozezněla trembita a za ní se spustil rámus na celý chutor. Ve výběhu kdákaly slepice, na pastvině ržáli koně, za stáji zaryčel býček a vrčel pes. Dunus se podíval ke stavení, čerstvé, smolnaté dřevo držel v rukách: malý Mykolajčyk zkameněl v bráně a zdálo se, že na dítě s krat'oučkou nožkou, všichni zapomněli.

„Mykolajčyku, bratříčku“ poprosil ho šepem do ouška Dunus „utíkej na kopec a dělej, co ti tat'ka říkal, není čas, běž, já tady počkám, dokud se neschováš.“ „Dunu...“ maličký obrátit oči plné slz na Dunuse: „Zůstanu s vámi, neboj se, budu jenom plakat' a víc nic, řekneš mamce, aby se nebála.“ Dunus neměl sílu se obracet, aby se podíval, jak daleko jsou jejich strůjci osudu. Vešel do obory společně s Mykolajčykem a křižujíc se, padl na kolena před dědou Ivanem, který vyluzoval z trembity tak temný a pronikavý zármutek, že kámen by promluvil a srdce zkamenělo, jak se jen třásly stařecké ruce, podpírající tělem trembitu, nebo možná stavení, nebo všecičky ty hory.

Děda stál uprostřed obory, troubící trembitou na všechny světové strany, jakoby volal na pomoc všechen okolní svět, který nemohl odpovědět žádným lidským hlasem, jen ržáním koní a kdákáním slepic. Děda byl starý a bílý, jako ranní mlha. Vítr mu čechrál dlouhé volně splývající vlasy a tenký pramének slz se ukrýval do bílých vousů.

„Maměnko, naša sladká...“ naříkala Varvarka skrze otevřená okna a mezi jejím naříkáním se linul tenkým Fedusovým hlasem Žaltář „podivuhodné jsou tvé činy, Pane...“. Dva cizí muži ve vojenské výbavě a ve zbroji a s nimi Kyrýlo z národního výboru stály před bránou. Dunus stloukal máry z přineseného dřeva. Děda Ivan ešče naposledy tíživě rozezněl trembitu a poté se vydal přihrbený k zápraží.

Mykolajčyk, objímajíc hlavu oběma rukama, se znovu kolébal jako postižený nebo opilý, před prahem. Táta Vasyl vyváděl ze stáje osedlaného koně a spatřivši mužský u brány, stanul před nimi, hluboce se poklonil a řekl: „Zrovna sem sa chystal poslat' kluka do vesnice pro pana faráře a do národního výboru.“ Dva vojáci se podrbali na hlavě. Kyrylo se díval svýma velkýma očima tu na vojáky, tu na Šandra, jako by chtěl cosi namítnout. Mezitím táta Vasyl pokračoval: „Žena mi dnes umřela, chudera. Rakev jsme akorát stlúkli. Famílii je třeba vzkázat'. Děti malý tu nechala... Ach ty můj smutku. Nikoho kolem nemáme. Kdo k nám přijde do takové dálky? Bůh jí buď milostiv, co mi seslala na mojí hlavu.“ Děda znovu rozezvučel trembitu ze zápraží. Varvarka naříkala nad tělem. Fedus četl Žaltář. Dunus prostíral stůl na kar. Mykolajčyk se kolébal, nepouštějící hlavu z dlaní.

„Hm, to jsou věci“ začal starší z vojáků. Šandro sklonil hlavu. „Oho, jaképak věci, pane súdruhu, to je hoře převeliké, slzy krvavé, protože co si počnu bez své gazděny s malými dětmi a starým tatou tady v těch skalach, bodaj by sa propadly... děvčica na vdávání v domě, Achich, mám to ale zlé trápení.“ utřel si slzy Šandra.

„Hm...“ odkašlal si druhý voják a podíval se na Kyryla. Kyrylo si také odkašlal.

„V nevhodnou chvíli umřela vaše žena, Šandro, v nevhodnou“ nakonec si odkašlal i druhý voják. „Ach, moja milá“ povzdechl si Vasyl, „smrt přichází od Boha, a pak tedy vždycky včas. Ale chodí sa za zvykem do světnice pomodliť za dušu nebožky... Půjďte tedy dovnitř?“ Starší z vojáků upřel pohled na Šandra: „Za zdejšími zvyky tedy nejdřív v tichosti k nebožtíkovi a až potom besedy, hm...“

„Vidíte, tak sa to v tom světě zamotalo, že za chvíli ani nebudeš věděť, jak sa jmenuješ a kde ti pupek řezali. I zvyky se potichu přeinačujú.“

Příchozí si stoupli bokem a potichu se o něčem radili mezi sebou. Táta Vasyl vešel dovnitř a za ním i Dunus a Mykolajčyk. Děda odložil a znovu vzal do rukou trembitu. „Maměňko naše nejdražší, potěšení naše radostné... proč jste z nás udělala sirotky, v bídě nás nechala...“ vzlykal Varvrka, tu tisknoucí se Kateřině k hrudi, tu obkládajíc rakev vasylkami a všelijakým jiným kvítím, až se zdálo, že nebožku zcela zasypou a odkrytý zůstane jen obličej, který se bělal zpod nádherného šátku zdobeného třásněmi. Na lavici pod oknem popraskávali v mise s pšenicí svíčky. Fedus hlasitě

předčítal Žaltář. Táta Vasyl zmateně pobíhal po světnici, tu upravujíc nezapálenou víčku v rukách nebožky, tu narovnával roušku na víku truhly. „To je zlé znamení, Vasyle“ řekl děda Ivan od prahu, přicházející před dvěma vojáky a Kyrylem. „Vidíš, pravá tvář zčervenala. Nedobré znamení...věstí brzkého nebožtíka, jaj, Bože milosrdný.“ Kyrylo hodil pár kopějek do rakve a hlasitě odříkal „Otčenáš“. Mluvili všichni současně: Varvarka naříkala, Fedus četl Žaltář a Kyrylo Otčenáš. Ve světnici bzučeli ovádi a mouchy. Zvenku doléhala ržání koní. Popraskávaly a zhasínaly svíčky. Vonělo kadidlo. Malý Mykolajčyk, napadajíc na pravou nohu víc než jindy, si stoupl na druhou stranu rakve vedle Varvarky, náhle klesl na máminy ruce a vykřikl nepřirozeným hlasem: „Jejej, mamko...vstávejte, mamko...děti pro vás pláčou...váš Mykolajčyk pláče, proč jste Mykolajčyka opustila, mamko...vezměte ho s sebou...“ A složil se na zem. Vasyl k němu přiskočil a vzal syna do náruče: „Mykolajčyku, to bude...nelekej lidí, dítě, Mykolajčyku...“. Kyrylo políval dítě vodou. Děda Ivan zvenku troubil na trembitu. Varvarka se křížovala, hlasitě naříkala: „Hospodine, odpusť nám naše hříchy, smiluj se nad námi hříšnými...“. Fedus vyprovázel vojáky ze světnice a Dunus venku prostíral stůl.

„Řeknu vám, Šandro, že v pravou chvíli zemřela vaše žena Marie.“ Podíval se na hospodáře ten starší. „Kateřina“ opravil ho Šando. „Tak tedy Kateřina, ať je jí země lehká“ do pusy si dal smažené kuřecí stehno: „Jinak by se teď musela s vámi chystat na dalekou cestu.“ „Ojoj, na dalekú cestu vydala sa moja Kateřina, na dalekú, pane súdruhu, ale tentokrát beze mě.“ „Hm, ta smrt je vaším štěstím, Šandro. Pomodlete se za ní, všechny vás zachránila.“ Vklínil se do rozhovoru kolega staršího, zajírajíc vypitou štamprli horkými holubci. „A já jsem ještě nekoštoval tady u vás vodku na pohřbu. Dobře jste to řekl, Šandro, že zvyky se mění.“ Kyrylo nejedl, ani nepil, jenom přebíral talíře a mamral si pro sebe: „to mě nenapadlo, to mě nenapadlo.“ A jestli říkal něco jiného, nikdo ho už neslyšel, neboť se hrnky a láhve vyprazdňovaly. Mlčela trembita, mlčel Fedus. Jen kdoví proč ržáli koně a řval na pastvině dobytek. Skřehotaly straky a pes rámusil řetězem. Uprostřed dvora hladil Dunus malého Mykolajčyka po hlavě a cosi mu šeptal do ouška. Varvarka stále chraptěla skrze otevřená okna jakási žalostná slova, ale kromě Kyryla ji už nikdo neposlouchal. Táta Vasyl šel se třemi pány až k plotu na pastvině, jakoby vyprovázel hosty z návštěvy, a ne z pohřbu. Dunus se znovu neochotně vydal k buku. Ačkoli už nebylo třeba, aby na něj znovu lezl: nikdo z těch výkupčích určitě neměl v úmyslu vrátit se zpět. Ale táta řekl.

Dunus tam neseděl dlouho, když se znovu rozezněla trembita ze stavení. Chlapec div že nesletěl ze stromu. A když skoro osleplý a ohluchlý strachy stanul na prahu velké světnice, kde už měla máma vstát z rakve, ani nevěděl, jak poznal tátu Vasyla, který si rval vlasy, a malého Mykolajčyka, který mámě dýchal na ruce a hlasem podobným spíše syčícímu hadovi, žadonil: „Vstávejte, mamko, vstávejte...“.

Dunus se dotkl máminých rukou založených na hrudi.

Byly už studené.

Roztoky na Bukovině, červenec 1996

3.4.5. Rozdíl mezi naším překladem a překladem z *Expres Ukrajina*

V českém překladu (*Expres Ukrajina*) se prakticky nevyskytují dialektické prvky. Najdeme jen pár hovorových a pejorativních výrazů jako *fuchtle* nebo *grunt*.

Etnografismy pak byly přeloženy: „Táta seděl na zápraží před chalupou a nevytáhl fajfku z pusu, vedle něho seděl děda Ivan opřený o *trembitu*, bratr Fedík rovnal u stodoly nařezaná prkna, sestra Varvarka škubala zaříznuté slepice. Jen malý Mykolajčik, objímaje hlavu oběma rukama, pohupoval se jako opilý nebo pomatený mezi dokořán otevřenými vraty. Dankův hřebeček Zbojník poplašeně stříhal ušima vedle Mykolajčika a máma Kateryna – vystrojená jako k veselce, v jupce vyšité černým křížkováním v krátkém *kožíšku*, s nejhezčím svátečním šátkem ovinutým jako mladice – nesla přes dvůr *putýnku* s vodou.“ (příloha č. 6) Neříkáme, že překlad je špatný, nebo neúplný. Např. slovo *putýnka* rozhodně odpovídá ukrajinskému *konovka*. Otázkou je, zda si pod ním čtenář něco představí, stejně jako pod *trembitou*, *usedlostí* (ukr. *graždou*), apod.

Náš překlad je jen jedním z možných a určitě s ním ne všichni budou souhlasit. Přesto se nám jeví jako jeden z nejadekvátnějších a rozhodně bychom mu dali přednost před překladem pomocí prvků obecně českých, jak bylo ukázáno na překladu první povídky.

Na závěr bychom ještě chtěli uvést pár příkladů z jiných děl autorky, jako doklad toho, že dialektismy jsou v tvorbě Mariji Matios důležité a vyskytují se s vysokou frekvencí. Vybrali jsme k tomu román v novelách *Majže nikoli ne navpaky* a povídku *Solodka Darusja*, ze kterých vybereme jen několik málo slov.

V díle *Majže nikoli ne navpaky* se stejně, jako v kraťoučkové povídce *Vstávejte, mamko*, vyskytují všechny typy dialektických prvků počínaje lexikálními (jak vlastně-lexikálními tak etnografickými), přes fonetické, morfologické po slootovorné. Obdobně jako pro povídku platí i zde, že nejfrekventovanějšími jsou dialektismy lexikální. Ke kraťoučkové analýze nám postačí prvních pár stránek z jinak rozsáhlejšího díla (176 stran):

1. Lexikální:

BAJSTER/BAJSTYR – NEŠLUBNYJ SYN

- bastard, levoboček: „A vin už z tr’oma dit’my. Komu čuži dity v holovi? Vrodyt’ sja vid inšoži žinky *bajster*– ci troje stanuť čužymy.“ (s. 2),

VYDITY – BAČYTY

- vidět: „Ne *vydila*, ščoby des’bodaj by prytyšnuv u komori, či *polajdakuvav* by z neju vlitku v sini na stajni.“ (s. 2),

LAJDAKUVATY – LEDARJUVATY

- lenořit, flákat se: Ne *vydila*, ščoby des’bodaj by prytyšnuv u komori, či *polajdakuvav* by z neju vlitku v sini na stajni.“ (s. 2),

FOSKOTITY – SERDYTYSJA, BUTY NEZADOVOLENYM

- zlobit se, být nespokojený: „...ričnyj byk počav *foskotity* kriz’pozbučli nizdri, jak vedmid’ u malynach,“ (s. 5),

CEBRO – VIDRO

- vědro: „A Dmytryk, ščo pojiv iz *cebra* korovu, jakraz na tu chylynu ne skynuv by dohory holovu...“ (s. 5),

LADUVATY BEBECHY – PUŠATY NA POLJUVANNJA

- chystat se na lov: „U četver zranku Kyrylo skazav Vasylyni ‘*laduvaty bebechy*’.“ (s. 12),

2. etnografické:

LIŽNYK

- huculská tkaná vlněná deka s ozdobným vzorem: „I doc´ka potychen´ku vysuvajet´sja z-pid *ližnyka* – jde pyty vody.“ (s. 10),

GARČYK/GARČIK

- nevelká dřevěná nádoba na mléčné výrobky, např. smetanu: „...klala do hruboho škirjanoho rjukzaka-zaplečnyka derev´janyj *garčyk*-bočečku iz riz´blenym olenem na ručci.“ (s. 12),

MALAJ/MELAJ

- kulatý kukuřičný chléb: „...tobi vže pekla pisnyj *malaj* – kryhlyj kukurudzjanyj chlibec´, varyla banduli – bilu kvasolju zavbil´šky z nivmizynnoho pal´cja u zapravljala jiji smaženoju na oliji cybuleju“ (s. 12),

3. fonetické

MEŽY – MIŽ

- mezi: „Tak, niby žmenju harjačoji zoly *mežyoči* sygnula...“

VOJNA – VIJNA

- válka: „Bo ja pryjšov z *vojny*.“

4. morfologické

ŠČOS´SMY – MY ŠČOS´

- něco jsem, morfologická zvláštnost, enklitická forma: „Ščos´*smj* za žyttja prydbaly, ščos´šče prydbajemo.“

NA HROBU – NA HROBI

- na hrobě (užití koncovky –u místo –i v lokálu singuláru): „Sadyla svižyj barvinok na Dmytrikovym *hrobu*.“.

Povídka *Solodka Darusja* patří k těm dílům Mariji Matios, o který je velký zájem a na časté interpretace a analýzy jak samotného díla, tak dialektismů narazíme hojně na internetu, proto jsme vybrali z celé povídky jenom několik málo příkladů jako doklad výskytu dialektismů i v tomto díle:

1. Lexikální:

FIRA – VIZ

- vůz: „Chaj tato krašče pytaje, čoho jiji tak dovho ne bulo, niž maje kryvytysja, ščo doňka chodyť, jak *fira* bez dyšla“ (s. 27),

FLYN´KATY – CHLYPATY

- vzlykat: „*Flyňkaju*, Mis´ku ljubyj, bo, jak nadumaju, ščo nas usich tut čekaje, to j kamiň by zaplakav.“ (s. 110)

KALAMITNYJ – NEČYSTYJ

- nečistý, špatný: „Bože prosty, Kuryk u seli takyj buv *kalamitnyj*, ščo šče trochy – i tut tjurmu buv by sobi zarobyv.“ (s. 104)

2. etnografické:

SARDAK

- vrchní vlněný huculský kabát: „I prytylylys´Mychajlo z Matronkoju odne do odnoho tak blyz´ko, ščo navit' čerez hrubi jichni sardaky bulo čuty pryskorete byttja serdec'...“ (s. 102),

Fonetické už neuvádíme, neboť se opakují všechny ty již výše zmíněné. Také se, dalo by se říci, již tradičně vyskytují lexikální dialektismy: gazda, vydyty, pes aj.

Huculské dialektismy (a dialektismy pokutsko-bukovynského nářečí) využívají ve své tvorbě i jiní současní autoři, jako například Jurij Ihorovyč Andruchovyč (nar. 13. 3. 1960, žije a pracuje v Ivano-Frankivsku). Na jeho tvorbě a srovnání českého překladu by se dalo také analyzovat, jak je důležité, věnovat se při překladu těmto prvkům. V jeho tvorbě slouží dialektismy nejen jako prostředek do jisté míry charakterizační, ale především jsou prostředkem postmoderní hry se čtenářem a jejich opomíjením, nebo nesprávným překladem získává překlad trhliny a odchyluje se od prvotního záměru

autora originálu. Podaná možnost překladu dialektismů, prostřednictvím odkazů by se pak dala uplatnit v případě dalšího ukrajinského autora, i když staršího, Mychajla Kocjubynského, který ve své povídce *Stíny zapomenutých předků* užívá nejen fonetických, morfologických a vlastních lexikálních dialektů, ale také etnografických.

4. Závěr

V teoretické práci jsme čtenáře seznámili jednak s tvorbou významné ukrajinské autorky Mariji Matios – rozebrali jsme charakteristické rysy této autorky, zabývali se jazykovou stránkou jejích děl a krátce čtenáře seznámili s obsahem analyzovaných povídek. Podali jsme přehled názorů, obecně přijímaných, na překlad dialektismů. Řekli si něco málo k teorii překladu a definovali pojmy dialektologie a dialekt.

V praktické části jsme analýze podrobili dvě povídky Mariji Matios *Jurjana i Dovahopol* a *Vstavajte, mamko* z hlediska dialektismů, které jsme rozdělili do základních skupin: vlastní lexikální, etnografické, fonetická, morfologické, popř. sémantické a určili jejich funkci.

Z rozborů povídek Mariji Matios vyplývá několik závěrů: 1) Matios užívá ve svých knihách hojně dialektických prvků (především huculských), 2) ne vždy však dialektismy plní stejné funkce: jednou slouží jako výrazový prostředek samotné autorky, jakožto autobiografický prvek (v případě povídky *Jurjana i Dovahopol*); jindy jsou prioritním prostředkem charakterizace postav a prostředí (jako je tomu v povídce *Vstavajte, mamko*). 3) Z toho důvodu musíme rozlišovat, zda je, nebo není potřeba dialektismy překládat: pokud se jedná o první typ dialektismů, jsme toho názoru, že není potřeba je do češtiny překládat a taková díla můžeme překládat spisovnou češtinou; pokud se bude jednat o druhý typ, kde jsou dialektismy prostředkem charakterizace, doporučovali bychom takové dialektismy zachovat. 4) Po srovnání spisovného překladu a překladu s obecně českými prvky navrhujeme překlad pomocí vybraných dialektických prvků (především fonetických a morfologických) východomoravské nářeční skupiny.

Prvky východomoravské nářeční skupiny, konkrétně valašské, jsme zvolili na základě podobnosti obou etnik, Huculů a Valachů – od společného prapůvodu počínaje, přes podobné typy stavení, zvyků, hudebních nástrojů a mluvou konče. Vybírali jsme takové prvky, které by z našeho pohledu na čtenáře nepůsobily rušivě, které jsou srozumitelné z kontextu a které by nenavozovaly ve čtenáři nežádoucí asociace.

Navrhujeme dále (u elektronických knih formou odkazů, u tištěných formou ilustrací), aby překladatel věnoval pozornost tzv. etnografickým dialektům náležícím ke skupině dialektismů lexikálních, jež slouží především k charakterizaci prostředí. Vnímáme je jako důležité obrazotvorné prvky, které ale není jednoduché přeložit. Někdy se podaří najít v češtině a v české kultuře podobný „předmět“ (jako v případě překladu ukrajinského etnografismu *konovka* českým *putýnka*), však ne vždy se podaří takový

ekvivalent najít (jako u ukrajinského *keptar*, které lze přeložit jen opisem). Vysvětlování takových slov v textu, popř. pomocí vysvětlivek pod čarou, se nám nezdá jako nejvhodnější řešení. Proto navrhuje, v případě elektronických, opatřit etnografismy odkazy (obrázky, melodie), po jejichž „odkliknutí“ se čtenáři objeví, co dané slovo představuje. Grafické a technické zpracování tohoto nápadu není dotaženo k dokonalosti, neboť nebylo prioritním záměrem práce. Šlo především o způsob, jakým překládat, ne však už o estetickou hodnotu, proto jsme zvolili tento nenáročný způsob zobrazování odkazů.

Bude tak zcela na čtenáři, zda se obejde bez dalšího vysvětlení, nebo se nechá překladatelem a autorem originálu tímto způsobem obohatit a pronikne ještě více do neznámého světa Huculů.

Jsme si vědomi, že tento způsob překladač nelze aplikovat na všechna díla, která dialektismy obsahují. Také ne u všech děl Mariji Matios je potřeba dialektismy překládat. Určitě by bylo vhodné v analýze pokračovat, zaměřit se více na kulturní a jazykové vztahy Huculů a Valachů, najít ještě více společného a transformovat tyto společné prvky do překladu. Čtenář by tak byl obohacen dvakrát. Poprvé by se dozvěděl o životě a mentalitě Huculů, podruhé by byl překvapen propojeností s kulturou Valachů.

Nabízené možné řešení by si zasluhovalo podrobnější analýzy, na kterou se v této práci nedostává prostoru. Překlady dialektismů byly, jsou a budou (dokud budou existovat nářečí) tvořit důležitou součást překladů a překladatelské práce, jsou velmi aktuální a dá se předpokládat, že vzhledem k současné politické situaci na Ukrajině, bude jejich aktuálnost a frekvence užívání v umělecké literatuře spíše gradovat, než klesat, ale to už je jiná otázka.

5. RESUMÉ

Головною метою дипломної роботи є аналіз українських діалектизмів а також їх переклад на чеську мову у творчості відомої сучасної української письменниці Марії Матіос, яку називають „грант – дамою української літератури“ або „Стефанником у спідниці“. Найосновнішими були такі питання: які діалектизми вживає письменниця у своїх творах, яку роль виконують діалектизми у творчості Марії Матіос і як їх перекладати на чеську мову, щоб зберегти естетичну цілісність твору з усіма його автентичними персонажами та ментальністю, адекватно перекласти семантику цих мовних засобів і не втратити творчий авторський задум, спрямований на читача.

У теоретичній частині ми використали такі терміни: теорія перекладу, переклад, діалектологія, діалект, діалектизм, на яких базується перша половина теоретичної частини. Це є розділ, присвячений опису різних напрямів у теорії перекладу діалектизмів, зокрема перекладознавчі погляди чеських лінгвістів (яким способом, за допомогою яких адекватних діалектичних лексичних засобів перекладати іншомовні діалектичні засоби). Основним принципом перекладу діалектизмів є їх переклад із застосуванням елементів „народно-розмовної мови“ (obecná čeština) – інтердіалект, який поширений передусім на західній території Чеської Республіки. Але на нашу думку, він не є адекватним способом перекладу для більшості мешканців східної частини Чеської Республіки – Моравії. Як приклад наводимо наш власний переклад чеською народно-розмовною мовою першої повісті М. Матіос *Юряна і Довгопол*. На жаль, у цьому чеському перекладі, на нашу думку, втрачається особливий мовно-культурний колорит першоджерела і українські діалектизми, які відіграють у цьому сенсі особливу роль, стають немаркованими.

Далі, у другій половині теоретичної частини, ми описали життя та художню творчість Марії Матіос. Важливим джерелом натхнення для її творів стала рідна земля – Буковина і також її мешканці - гуцули. У чеській літературі про цю особливу українську авторку було написано дуже мало. Вищезгадану другу частину про Марію Матіос поділено на менші підрозділи: автобіографію, характеристику творчості М. Матіос (її оригінальний та незамінний стиль, яким вона пише свої книги), мову аналізованих творів та зміст аналізованих повістей.

Практична частина праці присвячена аналізу двох повістей з метою дати відповідь на питанняб сформульовані у теоретичній частині. Першою була повість – дебют М. Матіос *Юряна і Довгопол*, другою – повість *Вставайте, мамко* (єдиний твір, який був перекладений на чеську мову). На мовному матеріалі цих повістей ми вперше зробили аналіз діалектизмів та діалектичних елементів, які ми розділили на чотири групи: лексичні діалектизми (власне лексичні), етнографічні (різновид лексичних діалектизмів у загальному значенні), фонетичні та морфологічні. Ми знайшли у повісті *Вставайте, мамко* також декілька семантичних діалектизмів. Отже, практична частина складається з таких двох головних розділів: аналіз та переклад діалектизмів.

Як вже було згадано раніше, ми спочатку аналізували повість *Юряна і Довгопол*. Найбільшу групу діалектизмів становлять діалектизми лексичні, напр.: *могила – купа, вдолину – вниз, празники – поминки, родимий – вроджений, хороми – сіни або тазда – господар*. Багато у повісті також фонетичних діалектизмів, напр.: *межи – між, лиш – лише, война – війна, вольно – вільно*, і т. д.. Меншу групу створюють морфологічні діалектизми: *дідько 'го – дідько його, така 'сми була – я така була*. У повісті зазначений тільки один етнографічний діалектизм – *цапіна* (знаряддя для роботи із деревом).

На основі аналізу ми дійшли до таких висновків: по-перше, у повісті вживаються діалектизми більшою мірою у мові автора, і меншою у мові персонажів. По-друге, діалектизми у цій повісті переважно виступають автобіографічним елементом. Ми представили два переклади: перший – тільки літературною мовою, другий – кодифікованим способом перекладу, загально вживаним – посередництвом елементів народно-розмовної чеської мови:

Jurjana nemusela dlouho přemejšlet, proč se ta zmije v těle hejbe. Právě od Petra neměla žádný bolestivý dny, i proto, že si v práci dávala pozor. Ale ta práce, kdyby jen mohla, vlezla by za krk, nohy hodila na ramena a tak by tě osedlala, řádila by na tobě, až by tě unavila k smrti.

Dnes se na farmě urval plemenný býk a vtrh mezi jalovice, jako jestřáb na kořist. Kdyby ho Jurjana nechytla a neuvázala znovu k řetězu, moh by drobnounký jalovičky rozcupovat. Ale právě v tu chvíli se v ní samotné jakoby cosi urvalo a pronikavě ji bodlo až se jí v zornicích zablesklo. Potmě pak věšela vypraný dětský prádýlko, který čerstvě

vonělo podzimním větrem, tak si nevšimla, že Jurčykovo voblečení pověsila vzhůru nohama.

На нашу думку, не треба перекладати такі діалектизми у творчості Марії Матіос. Вони, з нашого погляду, нефункціональні, тому їх не потрібно зберігати у перекладі. Вони є тільки особливою рисою автора і не впливають на характеристику персонажів.

Другу повість ми також піддали аналізу. У ній знаходимо цей самий розряд діалектизмів, як і у повісті *Юряна і Довгопол*. Найбільшу групу становлять діалектизми лексичні: *фудульний – тихатий, дівка – дівчина, або донька, плай – гірська стежка, наглий – раптовий, толока – пасовище, досвіток – світанок*, і т. д.). У повісті *Вставайте*, *мамко* знаходимо вже більше етнографічних діалектизмів, напр.: *гражда* (комплекс житлового будинку і господарських будівель), *коновка* (дерев'яне відро), *трембіта* (музичний інструмент, який вживається переважно на території Гуцульщини), *кентар* (безрукавний хутрянний кожушок з овечної шкіри, оздоблений кольоровим сап'яном, вовною) або *ворина* (огорожа). Чисельну групу становлять також діалектизми фонетичні та морфологічні: *себто – цебто, най – хай, жона – жінка, почерез – через, задалеко – далеко, святочний – святковий, начо'сте – чому*. У тексті з'являється також декілька семантичних діалектизмів, які для перекладача є складнішим для перекладу, тому що впізнати їх у текстах - це дуже важке завдання особливо для іноземця. У повісті наприклад знаходиться слово: *набуток*, що у літературній мові означає майно, добро, а у наріччі воно виступає із семантикою розважального та приємного, це означає частування. Іншим семантичним діалектизмом є *побрити*. У літературній мові це слово означає „залишити після цього процесу голову лисою“, а у наріччі воно значить спосіб ходіння. Якщо перекладач не розпізнає їх семантику, відповідно не знайде потрібного еквіваленту, тоді перекладена частина тексту потім може бути незрозумілою для читача.

На основі здійснених досліджень ми зробили такі висновки. Діалектизми у цій повісті є способом стилізації, характеристики персонажів і місцевого колориту, можна сказати, виступають посередникамизображення української етнічної групи– гуцулів. Їх важлива роль полягає у тому, що вони маркують цю етнічну групу і ми дізнаємося про особливості життя цієї групи, про предмети

щоденного вживання, про музичні інструменти, про одяг, традиції, звичаї і т. д. Не менше важливою є також їх мова, різноманітна різнобарвна. Такі діалектизми, на нашу думку, потрібно перекладати, тому що вони доповнюють семантичний, естетичний та стилістичний рівень твору. З цим пов'язане перше питання: якими елементами перекладати іншомовні діалектизми? Не можна їх, перекладати, як було пояснено раніше у теоретичній частині та показано у перекладі *Юряна і Довгопол*, елементами народно-розмовної чеської мови.

Дуже важливу роль для характеристики місця та типів мешканців відіграють етнографічні діалектизми. Проте, виникає проблема їх перекладу, тому що у більшості випадків вони виявляються важкими для перекладу. У чеському культурному середовищі немає, наприклад, поняття для означення/перекладу *трембіта* або *кентаря*. З керівником дипломної роботи ми знайшли спосіб, який би ще більше збагачував перекладений текст і був посередником повного значення, і це – посередництво електронної книги. Слово, яке би було потрібно доповнити, пояснити його значення, ми б знайшли у позатекстовому посиланні. Коли б читач хотів дізнатися про значення слова, то вистачило б на це слово показати „мишкою“ і тоді відкрилося б пояснення (фотографія, текст).

Крім цього, цей спосіб мав би бути доповнений ще перекладом діалектизмів (передусім фонетичних, морфологічних). Протягом аналізу ми знайшли подібні риси етнічних груп гуцулів та валахів. Крім спільного походження – з Румунії, у них є однакові музичні інструменти, одяг, будинки та взагалі архітектура і, найважливіше, деякі лексеми. У праці, на жаль, не вистачило часу і місця для детальнішого аналізу, проте деякі схожі, можна сказати, спільні слова ми виявили. Йдеться, наприклад, про такі: *gazda – gospodar – hospodář – gazda*, *фамілія – сім'я, родина – rodina – familie* або подібні за словотвором: *переінакшувати – змінювати – proměňovat se – pereináčyt' sa*. Подібних слів напевно буде більше. Виникає закономірна потреба провести детальніший аналіз. Висновки могли б бути значно цікавими як для українських дослідників, так і для чеських.

Протягом дослідження валаського наріччя (яке належить до групи південноморавського наріччя) ми відібрали з усіх можливих рис такі, які б найменше відносилися до місцевих реалій. З фонетичних рис ми вибрали такі:

- монофтонгізація *ou > ú* (*nesou - nesú*),

- ана місцієу кінці слів (*moja vesnica – moje vesnice*),
- інфінітив із закінченням *–t'*
- збереження стородавнього *é* (*kamének, polévka*)
- випускання *j* перед *i* (у, *y*) у початку слів, бо у середині (*it' – jít, iskra – jiskra, přeinačit – přeměnit*),
- *o* безпротетичного *v-*,
- уживання коротких вокалів у словах як: *mak, blato, spat, pit, dat*.

І такі морфологічні:

- уживання дієслова "být" у 1. ос. однини у формі *se* як допоміжне дієслово та у формі *si* у значенні *existovat*,
- зворотний *sa* замість *se*,
- у родовому відмінку однини іменників чоловічого роду твердої відміни уживання закінчення *-u* (*kraju, čaju*),
- у дієслів із закінченням *-ovaty* 1. ос. однини уживання закінчення *-uji* у 3. ос. множини закінчення *-ují*,
- іменники жіночого роду із закінченням *-u* (*ulicu*) в знахідному відмінку,
- нестягнена форма при відмінюванні займенників *můj, tvůj, svůj* (*mojeho, tvojeho, svojeho*).

Перекладений текст виглядав би так:

„Hm, to jsou věci“ začal starší z vojáků. Šandro sklonil hlavu. „Oho, jaképak věci, pane súdehu, to je hoře převeliké, slzy krvavé, protože co si počnu bez své *gazděny* s malými dětmi a starým *tatou* tady v těch skalach, *bodaj* by *sa* propadly...*děvčica* na vdávání v domě, Achich, mám to ale zlé trápení. “ utřel si slzy Šandra.

„Hm...“ odkašlal si druhý voják a podíval se na Kyryla. Kyrylo si také odkašlal.

„V nevhodnou chvíli umřela vaše žena, Šandro, v nevhodnou“ nakonec si odkašlal i druhý voják. „Ach, *moja milá*“ povzdechl si Vasyl, „smrt přichází od Boha, a pak tedy vždycky včas. Ale chodí *sa* za zvykem do světnice pomodlit' za *dušu* nebožky...Půjdete tedy dovnitř?“ Starší z vojáků upřel pohled na Šandra: „Za zdejšími zvyky tedy nejdřív v tichosti k nebožtíkovi a až potom besedy, hm...“

„Vidíte, tak sa to v tom světě zamotalo, že za chvíli ani nebudeš vědět, jak sa jmenuješ a kde ti pupek řezali. I zvyky se potichu přeinačují.“

З наведеного аналізу двох повістей Марії Матіос виникають такі висновки:

- 1) Марія Матіос уживає діалектизми (гуцулізми) зі значною інтенсивністю;
- 2) діалектизми не виконують щоразу ці ж самі функції: один раз вони виступають чітким засобом для характеристики власне письменниці (у повісті *Юряна і Довгопол*), у іншому випадку вони є одним з основних засобів змалювання місцевого колориту та характеристики постатей – гуцулів (у повісті *Вставайте, мамко*);
- 3) тому ми повинні розрізняти, коли потрібно перекласти діалектизми, і коли ні. У таких творах, як *Юряна і Довгопол*, на нашу думку, діалектизми перекладати непотрібно. У другому зразку творів, до яких належить повість *Вставайте, мамко*, де діалектизми виконують важливу роль у характеристиці та типізації головних героїв, потрібно їх, по-можливості, адекватно перекласти. Таким адекватним перекладом є, на нашу думку, переклад за допомогою діалектичних елементів південно-моравського наріччя та експериментальний переклад етнографічних діалектизмів.

Отже, питання про переклад діалектизмів є та буде достить актуальним, доки існуватимуть наріччя та доки письменники вживатимуть цей стилістичний засіб у своїй творчості. Крім того, також можна припустити, що в сучасній українській літературі тенденція вживання діалектизмів матиме градаційний характер, сподіваємося саме висхідного напрямку. Це в неостанню чергу пов'язано із мовно-політичною ситуацією в Україні. Тобто, чим більш дискримінованою буде українська мова в руслі владної політики, тим більшою буде снага до збереження усіх її складових, однією з яких є діалектизми.

6. Literatura

Primární

1. MATIOS, Marija. Jurjana i Dovhopol. *Nacija* [online]. [cit. 2013-05-24]. Dostupné z: http://www.e-reading-lib.org/chapter.php/1001185/2/Matios_Mariya_-_Naciya.html.
2. MATIOS, Marija. Vstavajte, mamko. *Nacija* [online]. [cit. 2013-05-24]. Dostupné z: http://www.e-reading-lib.org/chapter.php/1001185/19/Matios_Mariya_-_Naciya.html.
3. Marija Matios "Solodka Darusja". [online]. [cit. 2013-03-18]. Dostupné z: <http://kselezen.com/afisha/knigofobam/mariya-matios-solodka-darusya.html>.
4. MATIOS, Marija. Majže nikoly ne navpaky. [online]. [cit. 2013-02-13]. Dostupné z: http://www.e-reading-lib.org/bookreader.php/1001186/Matios_Mariya_-_Mayzhe_nikoli_ne_navpaki.html.
5. KINDEROVÁ R.: *Expres Ukrajina. Antologie současné ukrajinské povídky*. Jihlava: Zlín 2008, s.325 (Vstávej, mamko – 165-173).

Sekundární

1. ANDRUCHOVYČ, Jurij. *Rekreaciji*. L'viv: Piramida, 2005. ISBN 966-71188-93-0.
2. BĚLIČ, Jaromír. *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
3. CUŘÍN, František. *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975. ISBN 80-7178-908-9.
4. HAUSENBLAS, Karel. Češtin v dílech slovesného umění. *Naše řeč*. 1969, roč. 52, 2-3. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5439>.
5. HERMAN, K., PROKOPENKO, K. LUK'JANJUK. *Material do slovnyka bukovyns'kyh hovirok: 5*. Černivci: Černivec'kyj deržavnyj universytet, 1978.
6. HERMAN, K., PROKOPENKO, K. LUK'JANJUK. *Material do slovnyka bukovyns'kyh hovirok: 6*. Černivci: Černivec'kyj deržavnyj universytet, 1979.
7. HRDLIČKA, Milan a Edita GROMOVÁ. *Antologie teorie uměleckého překladu*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2004. ISBN 80-7042-667-5.

8. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2002, s. 109.
9. HRDLIČKA, Milan. *Překladačské miniatury*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7066-987-X.
10. HRDLIČKA, Milan. *Translatologický slovník*. Praha: Jednota tlumočnicků a překladatelů, 1998.
11. IVČENKO, Anatolij. *Tumačnyj slovnyk ukrajins'koji movy*. Charkiv: Folio, 2001. ISBN 966-03-0822-1.
12. KARPENKO, O., V. PROKOPENKO, K. LUK'JANJUK a V. JAKIVČYK. *Material do slovnyka bukovyns'kych hovirok: 2*. Černivci: Černivec'kyj deržavnyj universytet, 1971.
13. KARPENKO, J., K. LUM'JANJUK, V. PROKOPENKO a V. JAKIVČYK. *Material do slovnyka bukovyns'kych hovirok: 3*. Černivci: Černivec'kyj deržavnyj universytet, 1972.
14. KINDLEROVÁ, Rita. *Expres Ukrajina: Antologie současné ukrajinské povídky*. Zlín: Kniha Zlín, 2008. ISBN 978-80-87162-39-2.
15. KNITTLOVÁ, Dagmar, Bronislava GRYGOVÁ a Jitka ZEHNALOVÁ. *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. ISBN 978-80-244-2428-6.
16. KOMÁREK, Karel. K teorii nespisovných prostředků umělecké literatury. In: *Acta universitatis carolinae philologica: Slavica Pragensia IV*. 1962, s. 643-647.
17. KRIJTOVÁ, Olga. *Pozvání k překladačské praxi. Kapitoly o překládání beletrie*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1996. ISBN 80-7184-215-X.
18. KUFNEROVÁ, Zlata, Milena POLÁČKOVÁ, Jaromír POVEJŠIL, Zdena SKOUMALOVÁ a Vlasta STRAKOVÁ. *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H, 1994. ISBN 80-85787-14-8.
19. KURIMSKÝ, Andrej, Růžena ŠÍŠKOVÁ a Nikolaj SAVICKÝ. *Ukrajinsko-český slovník I*. Praha: Academia, 1994. ISBN 80-200-0144-1.
20. KURIMSKÝ, Andrej, Růžena ŠÍŠKOVÁ a Nikolaj SAVICKÝ. *Ukrajinsko-český slovník II*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0157-3.
21. LEVÝ, Jiří. *Umění přkladu*. Praha: Československý spisovatel, 1963. ISBN 80-85787-14-8.

22. LOTKO, Edvard. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005.
23. MINÁŘOVÁ, Eva a Karla ONDRÁŠOVÁ. *SPISOVNOST A NESPISOVNOST: ZDROJE, PROMĚNY A PERSPEKTIVY*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, 2004. ISBN 80-210-3568-4.
24. RADYŠEVSKA, V. POHREBENNYK, V MYCHAJLJUTA, T. KOROL'OVA, T. TROŠ a O. HUDZENKO. *Novyj Dovidnyk: Ukrajins'ka mova, Ukrajinska literatura*. Kyjiv: Kazka, 2008. ISBN 978.966-8055-08-9.
25. ŠMILAUER, Vladimír. *Nauka o českém jazyku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982. ISBN 978-80-7422-114-9.
26. ŠRÁMEK, Rudolf. *SPISOVNOST A NESPISOVNOST DNES: Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, 1996. ISBN 80-210-1304-4.
27. ZAJREVSKA, Jaroslava. *Hucul'ski hovirky: korotkyj slovnyk*. L'viv: Instytut ukrajinoznavstva, 1007. ISBN 966-02-0496-5.

Internetové zdroje

28. AS. K obecné češtině v současné krásné próze. *Naš řeč* [online]. 1975, roč. 58, č. 4 [cit. 2013-04-3]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5768>.
29. ДРОЗДОВС'КИЙ, Дмитро. Žorž-Marija Matios-Sand. In: *BBC UKRAINIAN.COM* [online]. 2008 [cit. 2013-02-19]. Dostupné z: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/story/2008/11/081119_review_matios_drozdovsky_sp.shtml.
30. *Folklorni motyvy u tvorčosti Mariji Matios*. [online]. [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://gufer.net/literatura/585-folklorn-motivi-u-tvorchost-maryi-matos.html>.
31. GREŠČUK, Valentyna Vasylyna. Hucul's'kyj hovir v ukrajins'kij chudožnij movi XIX - 1. pol. XX. st. 2009. Dostupné z: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/354152.html>.
32. KOVALENKO, B. O. Kompleksce doslidžennja vykorystannja dialektiv u movi ukrajins'koji chudožn'oji literatury. In: *Ukrajins'ka mova* [online]. 2011 [cit. 2013-06-25]. Dostupné z:

- <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/42825/12-Kovalenko.pdf?sequence=1>.
33. HAVLOVÁ, Františka. Ivan Olbracht a nářečí. *Naš řeč* [online]. 1974, roč. 57, č. 3 [cit. 2013-04-3]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5768>.
34. HOLOBOROŤKO, Jaroslav. Socium duševnych dram: Refleksiji nad tekstamy Mariji Matios. *Dzerkalo tyžnja* [online]. 2009 [cit. 2013-02-18]. Dostupné z: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/sotsium_dushevnych_dram_refleksiyi_nad_tekstami_mariyi_matios.html.
35. HRYNČENKO, Borys. *Slovar'ukrajins'koji movy* [online]. [cit. 2013-06-15]. Dostupné z: http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/57334-sudba.html#show_point <http://sum.in.ua/>.
36. *Ukrajins'kyj tlumačnyj slovnyk* [online]. [cit. 2013-06-15]. Dostupné z: http://ukrainian_explanatory.academic.ru/48444.
37. CHYŽNJAK, K. V. *KKonflikt suspil'noho ta individual'noho u povistjach Mariji Matios "Moskalicja" ta "Mama Maricja - družyna Chrystofora Kolumba"* [online]. [cit. 2013-06-25]. Dostupné z: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:FIPIId8Z2avwJ:dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/2734+%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82+%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE+%D1%82%D0%B0+%D1%96%D0%BD%D0%B4%D1%96%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE+%D1%83+%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8F%D1%85+%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%97+%D0%9C%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%BE%D1%81&cd=1&hl=cs&ct=clnk&gl=cz>.
38. JURČYK, O. O. Postkolonial'na mifolohizacija ukrajins'koji naciji u tvorčosti M. Matios. *Postkolonial'na mifolohizacija ukrajins'koji naciji u tvorčosti M. Matios* [online]. 2013 [cit. 2013-05-25]. DOI: 82-32(477). Dostupné z: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2011_8/28.htm.
39. KOVALENKO, N. D. *Movnyj svit M. Matios: Reponal'nyj aspekt*. [online]. 2011 [cit. 18.3.2013]. Dostupné z: <http://repository.crimea.edu/jspui/bitstream/123456789/3800/1/0022.pdf>.

40. KOZAČUK, Oleksandrivna Hanna. Dialektyzmy v súčasnej prozi. *Ridne slovo*. 1971, č. 5, s. 3. Dostupné z:
<http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine5-10.pdf>.
41. Moral', hrich i provyna v konceptosystemi prozy M.Matios. In: *Referatcentral* [online]. 2013 [cit. 2013-02-18]. Dostupné z:
http://referatcentral.org.ua/ukrainian_literature_load.php?id=1398.
42. NASMINČUK, I. A. Biblija v systemi chudožn'oho myslennja Mariji Matios: novela "Apokalipsys". In: *Referat.net* [online]. 2010 [cit. 2013-02-18]. Dostupné z: <http://referatu.net.ua/referats/7527/180576>.
43. NEHODJAJEVA, S. A. Ljubov jak chrystyjans'ka česnota: dominantna epiky Mariji Matios. [online]. Luhan'skyj nacional'nyj universytet imeni Tarasa Ševčenko, 20.5.2013 [cit. 2013-06-25]. Dostupné z: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:v111FEjsJDsJ:bdpu.org/sites/bdpu.org/files/konferencii/1/%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D1%94%D0%B2%D0%B0.doc+%D0%9D%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D1%94%D0%B2%D0%B0+%D0%BB%D1%8E%D0%B1%D0%BE%D0%B2+%D1%8F%D0%BA+%D1%85%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0&cd=1&hl=cs&ct=clnk&gl=cz>.
44. NESTELJEJEV, Maksym. *Vsesvit Mariji Matios* [online]. 2008 [cit. 2013-06-20]. Dostupné z: http://vsiknygy.net.ua/shcho_pochyaty/review/595/.
45. PAVLYŠYN, H. Ja. *Bahatstvo slovesneho vyražennja vnutrišn'oho svitu personaživ u chudožn'omu dyskurzi prozy Mariji Matios* [online]. 2011 [cit. 19.3.2013]. Dostupné z:
http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vzhdu/2011_58/vip_58_42.pdf.
46. Pivdenno-zachidne nariččja ukrajins'koji movy. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2013 [cit. 2013-02-13]. Dostupné z:
http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B2%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%87%D1%87%D1%8F_%D1%83%D0%B

A%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8.

47. *Slovník valašského nářečí* [online]. 2013 [cit. 2013-06-25]. Dostupné z: <http://www.jurkovic.cz/slovník/slovník/slovník.htm>.
48. *Slovník ukrajins'koji movy* [online]. 2012 [cit. 2013-06-10]. Dostupné z: <http://sum.in.ua/s/fuduljnyj%20%2015.6>.
49. STORUNS'KA, Ol'ha Marija. Čorna knyha bolju Mariji Matios. In: *Sumno* [online]. 2008 [cit. 2013-03-10]. Dostupné z: ДРОЗДОВС'КИЙ, Дмитро. Žorž-Marija Matios-Sand. In: BBC UKRAINIAN.COM [online]. 2008 [cit. 2013-02-19]. Dostupné z: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/story/2008/11/081119_review_matios_drozdovsky_sp.shtml.
50. VOLOŠUK, Larysa. *Polifonija chudožného svitu prozy Mariji Matios* [online]. 2013 [cit. 2013-06-01]. Dostupné z: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/stkm/2013_1/volosh.pdf.
51. *Žyttja kriz' pryzmu smerti*. [online]. [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://maysterni.com/publication.php?id=15028>.
- .
- .